

Türkiye’de Komplo Teorileri: Temalar, Kökenler ve Kaynaklar Üzerine Bütüncül Bir Soruşturma

Nuh Akçakaya, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
ORCID: 0000-0002-1457-1379
E-Posta: akcakayanuh@gmail.com

Özet

Komplo teorileri, dünya genelinde giderek önemli bir araştırma konusu haline gelmektedir. Artık bu hikâyelerin bütüncül bir şekilde anlaşılması ve terminolojisinin tanımlanması adına ansiklopedik çalışmalar ve sözlük derlemeleri yapılmaktadır. Buna karşın Türkiye’de komplo teorilerini konu edinen akademik çalışmaların henüz yeni sayılabilecek bir tarihinin olduğu ve genel olarak çalışmaların parçalı bir şekilde organize edildiği görülmektedir. Yerli literatürde interdisipliner bir şekilde ele alınan bu teorilerin genel görünümü hakkında bilgi veren çok az çalışma bulunmaktadır. Bütüncül soruşturma yapan birkaç çalışmanın da bazı önemli temaları göz ardı ettiği görülmektedir. Ampirik uygulamalar zaman zaman katı bir sınırlamayı zorunlu hale getirirse de teorik analizlerin spesifik fakat önemli aktörleri, temaları ya da hikayeleri göz ardı etmesi; komplo teorilerinin genel yapısının anlaşılmasını güç hale getirmektedir. Nitekim komplo anlatıları arasında önemli düzeyde bir metinlerarasılık söz konusudur ve günümüzde birbirinden farklı gibi görünen teoriler, büyük oranda ortak kaynaklardan beslenmektedir. Bu durum onların bütüncül bir şekilde ele alınmasını ve beslendiği ortak kaynakların açığa çıkarılmasını zaruri hale getirmektedir. Söz konusu durumdan hareketle bu çalışma, kendinden önce birikmiş olan akademik müktesebattan faydalanarak, komplo teorilerinin genel görünümü ve ortak terminolojisi hakkında bütüncül bir fikir vermektedir. Çalışmanın amacı, farklı temalardaki komplo hikâyelerinin beslendiği ortak tarihsel kaynakları açığa çıkarmaktır. Bununla beraber komplo teorileri konusunda daha sonra yapılacak çalışmalara, belirgin bir referans çerçevesinin inşa edilmesi arzulanmaktadır. Çalışmada gerek daha önce komplo inancını soruşturan akademik çalışmalardan, gerekse de komplo teorisyenlerinin yaygın olarak ele aldığı konulardan yola çıkılarak Tapınak Şövalyeleri, Masonlar, İlluminati, Yahudiler, derin devlet, dönmeler, Jön Türkler gibi öznelerin yanında, Büyük Ortadoğu Projesi ve Büyük İsrail Projesi gibi yaygın komplo teorileri ele alınmıştır. Bunların dışındaki temalar ve teoriler araştırmanın sınırlılığı olarak ifade edilebilir. Sonuç olarak bu çalışmada, komplo hikâyelerinin öznesi ve kompozisyonu ne kadar farklı olursa olsun, birbiriyle aşırı benzerliklere sahip olduğu ortaya konulmuştur. Bununla beraber Türkiye’deki

komploteorisyenlerinin Batılı kaynaklardan ziyadesiyle beslendiği ve aslında komploteorisyenlerin, birbirini tekrar eden bir anlatı biçimi olduğu görülmüştür. Hatta Türkiye'nin kendi sosyolojik dinamiklerinden ortaya çıktığı düşünülen komploteorisyenlerin hikâyelerinde bile, biçim, içerik ve üslup itibarıyla Batı'da ortaya çıkan anlatıların izlerini sürmenin mümkün olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Komploteorisi, Komploteorileri, Komploteorisyenleri, Komploteorisi anlatıları.

Conspiracy Theories in Turkey: A Holistic Investigation on Themes, Origins, and Sources

Abstract

Conspiracy theories are becoming an increasingly important research topic worldwide. Encyclopedic studies and dictionary compilations are carried out in order to understand these stories in a holistic manner and to define their terminology. However, it is observed that academic studies on the subject of conspiracy theories in Turkey have a recent history and are generally organized in a fragmentary manner. There are very few studies in Turkish literature that provide information about the general appearance of these theories, which are considered in an interdisciplinary way. It seems that a few studies that conduct holistic investigations also ignore some important themes. Although empirical applications sometimes make a strict limitation mandatory, the fact that theoretical analyses ignore specific but important actors, themes, or stories makes it difficult to analyzing the general structure of conspiracy theories. As a matter of fact, there is a significant level of intertextuality between conspiracy narratives, and theories that seem to be different from each other today are largely use common sources. This situation makes it necessary for them to be handled in a holistic manner and to reveal the common sources they use. Based on the aforementioned situation, this study provides a holistic idea of the general appearance and common terminology of conspiracy theories by taking advantage of the academic acquis that has accumulated before it. The aim of the study is to reveal the common historical sources from which conspiracy stories on different themes are use. However, it is desirable to build a clear frame of reference for later studies on conspiracy theories. In the study, common narratives such as Knights Templar, Freemasons, Illuminati, Jews, deep state, donmes (converts), the Greater Middle East Project or the Young Turks, which are frequently discussed by both academic studies investigating conspiracy belief and conspiracy theorists, were examined. As a result, in this study, it has been revealed that conspiracy stories have extreme similarities with each other, no matter how different the subject and composition are. Additionally, it has been observed that conspiracy theorists in Turkey are use Western sources. In the fact conspiracy stories are a narrative form that repeats each other. Even in the conspiracy stories that are thought to have emerged

from Turkey's own sociological dynamics, it has been understood that it is possible to trace the narratives that have emerged in the West in terms of form, content and style.

Keywords: Conspiracy, Conspiracy theories, Conspiracy theorists, Conspiracy narratives.

Giriş

Son zamanlarda komplo teorilerinin hızla yayıldığına dair geniş bir söylem birliği mevcuttur. Hayatın hemen her alanına dair komplocu hikâyeler üretilmesinin ve yolunda gitmeyen her şeyin bunlarla izah edilmesinin çeşitli açılardan problemler doğurduğuna inanılmaktadır. Artık bu anlatılar sermaye, sağlık, cinsellik, derin devlet, azınlıklar ve uzaylılar gibi pek çok fenomeni içermekte; sayısı yüzbinleri bulan birbirinden farklı nitelikteki olaylara uyarlanmaktadır. Batı dünyası bu teorileri II. Dünya Savaşından sonra akademik bir inceleme alanı haline getirirse de Türkiye'de konu, ekseriyetle son on yıldır çalışılmaktadır (Akçakaya, 2023). Ne var ki burada yapılan çalışmaların da genel olarak belirli tipten özneler ve temalara odaklandığı anlaşılmaktadır (Bali, 2008; 2016; Nefes, 2010; 2012; 2019; Aydınlı vd., 2017; Hepkon, 2012; Karaosmanoğlu 2021). Böylesine çözümlenmeler spesifik komplo iddialarının anlaşılması adına nitelikli katkılar sunsa da mesele komplo hikâyelerinin genel yapısının ve mantığının anlaşılması olduğunda, daha makro bir perspektifin ortaya konulması zorunlu hale gelmektedir.

Farklı komplo temalarını aynı çalışmada inceleyen araştırmacılar farklı hikâyelerdeki benzerliğin aslında basit bir taklitçilikten ibaret olduğunu iddia etmektedir (Başaran, 2020; Karaosmanoğlu, 2019; Campbell, 2020; Brotherton, 2018). Hatta bu tip çalışmalarda, komplo hikâyelerinin basit yönlerini keşfedebilmek için onların bütüncül olarak ele alınması gerektiğine dair örtülü bir inanç söz konusudur (Barkun, 2003). Bu açıdan ansiklopedik çalışmalarla komplo temaları ve özneleri kapsamlı olarak soruşturulmakta, sözlük çalışmalarıyla da farklı hikâyelerdeki ortak terminoloji gün yüzüne çıkarılmaktadır. Türkiye'de yapılan çalışmaların ise genelde parçalı bir niteliğinin olduğu görülmekte ve bu teorilerin ortak terminolojisi, aktörleri ve epistemolojisi ihmal edilmektedir. Bu açıdan Tapınakçılar, masonlar, dönmeler, İlluminati, derin devlet, Gladio, AB ya da NATO gibi komplocu olduğu düşünülen pek çok özne ayrı ayrı derinlemesine incelenirken, bunların dâhil edildiği hikâyelerin genel görünümünü, kökenlerini ve kaynaklarını ele alan bütüncül perspektifli araştırmalar oldukça azdır.

Türkiye'deki çoğu çalışma, komplocu olduğu iddia edilen spesifik öznelere ayrı ayrı odaklansa da bazı çalışmaların diğerlerine nispetle konunun genel görünümünü ele alma eğiliminin daha fazla olduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan Karaosmanoğlu (2019), Gürpınar (2014) ve Hepkon (2007) masonlar,

İlluminati, tapınak şövalyeleri ve Yahudilerle ilgili komplo teorilerini bütünlüklü ve kapsamlı bir şekilde ele alan nitelikli çalışmalar yapmışlardır. Ancak bu çalışmalara ayrı ayrı bakıldığında, derin devlet temasının neredeyse hiç ele alınmadığı; BOP temasının, dönmelere ya da AB ve NATO gibi kurumsal yapılanmalara isnat edilen komplo iddialarının da yüzeysel incelendiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber Bali (2008; 2016) ve Nefes (2010; 2012) gibi araştırmacılar spesifik olarak dönmeler ve Yahudileri konu edinirken; AB ve NATO gibi daha çok kurumsal nitelikleri olan örgütlere yöneltilen komplo iddialarını da Aydın ve arkadaşları (2017) ve nispeten de Gürpınar (2013; 2014) ele almıştır. İlâveten Hepkon (2012) Jön Türkleri, Nefes de (2019) derin devleti ele alarak spesifik örnekler vermiştir.

Elbette ki bu liste daha da uzatılabilir. Fakat bilhassa siyasal komplo teorilerini ele alan çalışmalarda, bazı temaların eksik olduğu ya da başka çalışmalarda işlendiği anlaşılmaktadır. Söz gelimi Nefes bir çalışmasında sadece dönmelere atfedilen komplo teorilerini işlerken (Nefes, 2012) başka çalışmasında derin devlet temasına odaklanmıştır (Nefes, 2019). Aynı durum diğer pek çok araştırmacı için de geçerlidir. Bütün bunların ötesinde ülke içerisinde siyasal fraksiyonların birbirini komplocu olarak işaret etme eğilimini müstakil bir başlıkta işleyen hiçbir çalışma bulunmamaktadır. Oysa gerek siyasi parti düzeyinde, gerekse de siyasal özne düzeyinde pek çok aktör, çeşitli hikayelerin içerisinde bir komplocu olarak işlenebilmektedir. Bu öznelere isnat edilen hikayelerin bütünlüklü bir şekilde ele alınmaması komplo teorilerinin genel görünümü ve mantığı hakkında fikir edinmeyi güç hale getirmekte, farklı temalardaki ortak kaynakların ve terminolojinin gözden kaçmasına neden olabilmektedir.

Komplo teorilerinin ekseriyetle basit bir taklitçilikten üretildiği savı üzerine inşa edilen bu çalışma, kendinden önce birikmiş olan akademik müktesebattan faydalanarak, komplo teorilerinin genel görünümü ve ortak terminolojisi hakkında fikir vermektedir. Çalışmanın amacı, farklı temalardaki komplo hikâyelerinin beslendiği ortak tarihsel kaynakları açığa çıkarmaktır. Burada, belirli bir kronolojiye bağlı kalarak komplo hikâyelerinin günümüzdeki şekline nasıl dönüştüğünün anlaşılması hedeflenmektedir. Türkiye'deki komplo teorilerinin genel yapısının ve mantığının bütüncül olarak anlaşılmasının, daha sonra yapılacak çalışmalara belirgin bir referans çerçevesi ve hareket noktası oluşturması umulmaktadır. Çalışmada gerek daha önce komplo inancını soruşturan akademik çalışmalardan, gerekse de komplo teorisyenlerinin yaygın olarak ele aldığı konulardan yola çıkılarak bazı özneler ve temalar ele alınmıştır. Tapınakçılar, Masonlar, İlluminati, Yahudiler, dönmeler, Jön Türkler, derin devlet, Gladio, NATO ve AB gibi öznelerin yanında, Büyük Ortadoğu

Projesi, Büyük İsrail Projesi gibi öznesi tam olarak belli olmayan siyasal komplo anlatıları birbirleriyle ilişkili bir şekilde ele alınmıştır. Bunların dışındaki temalar ve teoriler araştırmanın sınırlılığı olarak ifade edilebilir. Nitekim diğer anlatılar da büyük oranda yukarıda sıralanan öznelerle beraber işlenmektedir.

Kadim Bir Komplo Öznesi: Tapınak Şövalyeleri

Türkiye’de yaygın olan komplo teorilerine bakıldığında burada Tapınakçıların pek çok anlatıda merkezi bir özne olarak yer aldığı görülmektedir. Tapınak Şövalyeleri ile ilgili üretilen teoriler, farklı coğrafyalarda da görülen küresel nitelikteki kadim bir komplo temasını oluşturur. Bu örgüt, 1118 yılında Kudüs’e giden Hristiyan hacıları korumak için başlarında Hugues de Paynes’in olduğu 9 şövalye tarafından kurulmuştur (Çeken, 2019; Martin, 2004). Kendilerini İsa’nın yoksul askerleri olarak da adlandıran bu kişiler, Mescid-i Aksa’nın yanındaki Süleyman Tapınağını karargâh olarak kullandıkları için Tapınak Şövalyeleri ismini almıştır (Çeken, 2018). Tapınakçıların ilk zamanlarda Avrupa’dan Kudüs’e gelen hacıların, olası yağmalara karşı güvenliğini sağlamak gibi temel bir misyonu vardı. Fakat Haçlı Seferlerinde aktif olarak Müslümanlarla savaşması onlara ayrı bir şöhret katar ve Tapınakçılar, Hristiyan dünyasının takdirini toplar. Tarikata Avrupa’dan bol miktarda bağışlar gelir ve örgüt, kısa zamanda ciddi bir mali güce sahip olur. Hacıların parasını korumayı kendilerine ödev sayan Tapınakçılar, yolculukta onların paralarını güvence altına alabilmek için dünyanın ilk bankacılık sistemini geliştirirler. Bu sistemle yollarda Tapınakçı şubelerinden bir belgeyle para çekmek mümkün olur (Newton, 2006).

Bankacılık sistemini icat etmeleri, zamanla zor durumdaki krallara borç para verecek gücü elde etmeleri ve hassaten tefecilik üzerinden faiz toplamaları tarikatin ciddi bir hazine biriktirmesine sebep olmuştur. Öyle ki kuruluşundan 200 yıl geçtikten sonra hem krallara hem de papalara meydan okuyacak kadar büyük bir zenginlikten ve hazineden bahsedilir. Tarihçi Sean Martin (2004), Tapınakçıların bu denli hızlı yükselişinin sonucu olarak onların; *kilise içinde kilise* ya da *devlet içinde devlet* şeklinde bir organizasyona dönüştüğünü belirtir. Bir nevi ‘paralel devlet’ haline gelen Tapınakçılar, sahip oldukları güç dolayısıyla çok geçmeden çeşitli otoritelerin dikkatini çeker (Lord, 2013). Bir örgütün ya da cemaatin “devlet içinde devlet” olabilme potansiyeli bu dönemde ciddi bir şekilde dillendirilmeye başlanır. Fakat siyasal erke alternatif olma iddiasını taşıyan pek çok örgütte olduğu gibi Tapınakçılar, zamanla meşru siyasal ve dini otoritelerin dikkatini çekmeye başlamıştır. 1307 yılına gelindiğinde, Fransa Kralı IV. Philip’in, İngiltere ile savaşını sürdürebilmek için paraya ihtiyaç duyması Tapınakçıların sonunu getirmiştir. Tapınakçıların servetine göz diken Yakışıklı Philip, Papa V. Clemens’in desteğini de alarak 13 Ekim’de onların sapkın olduğu

iddiasıyla toplu olarak tutuklanmasını emreder. Tarikat mensupları Katoliklikten uzaklaştığı, haç üzerine tükürdüğü/işediği, eşcinselliğe yöneldiği, Baphomet adlı şeytani bir puta taptığı, Hristiyan bebekleri kurban edip kanlarını kullandığı ya da büyücülük yaptığı gibi uzun bir suçlama listesiyle yargılanmıştır (Irwin, 2011; Phillips ve Milner, 2021).

IV. Philip'in düzenlediği gerçek komplo, Papa'nın yardımıyla başarıya ulaşır ve Tarikatın son büyük üstadı Jacques de Molay, 19 Mart 1314'te diri diri yakılır (Newton, 2006). Böylece Avrupa'nın her yerinde kapsamlı bir Tapınakçı avı başlar (Çeken, 2018). Bazı kaynaklara göre Avrupa'da Tapınakçıların adının anılması bile yasaklanır. Pek çok akademik otorite, tarikatın resmi olarak yaklaşık iki yüz yıl varlığını sürdürdüğünü ve bu kıyımdan sonra yok olduğunu dile getirirse de efsaneler hiç bitmez. Molay'in, ölümü esnasında, Fransa krallarının soyunu lanetlediği iddiası ve çok geçmeden hem papanın hem de kralın ölmesi (Irwin, 2011), Tapınakçı efsanesinin uzun yıllar yaşamasına neden olur. Tapınakçılara düzenlenen bu komplonun yanında, Philip'in tarikatın biriktirdiği hazineyi tam olarak ele geçirememesi ve kalan hazinenin nerede olduğuna ya da olup olmadığına dair kesin bir bilginin olmaması, tarikata ve hazineye dair üretilen efsaneleri daha da artırır. Böylece Tapınakçılarla ilgili hemen her sözün ucu bir şekilde komplo teorilerine gider. Zamanla gözden kaybolan bu teoriler, özellikle Fransız Devrimi'nde tekrardan dirilir ve daha çok görünür hale gelir (Irwin, 2011). Bu dönemde yer altına çekildiği düşünülen Tapınak Şövalyelerinin, Molay'in intikamı almak için Fransız Devrimini masonlarla beraber düzenlediği iddia edilir.

Bazı tarihçiler ve entelektüeller Tapınak Şövalyeleri ile masonluğu ilişkilendirirse de gerçekte kesin olan ilişki, örgütsel bir ilişki olmaktan daha ziyade semboller üzerinde kendini gösteren, semiyotik bir ilişki olarak tarif edilir (Lord, 2013). Örgütsel ilişki olduğuna dair ortaya atılan iddialar, komplo geleneğinin en önemli eserlerini teşkil eden ve 1797'de yayımlanan Barruel (1995) ve 1798'de yayımlanan Robison'un (1798) kitaplarında zirveye ulaşır. Bu kaynaklarda Fransız Devrimi, İlluminati ve masonların yanında Tapınak Şövalyeleri ile de ilişkilendirilir (Byford, 2011). Barruel ve Robinson'un çalışmaları modern komplo teorilerinin ilk örneklerini sunması; biçim, içerik ve üslup açısından bugünkü anlatıların temelini oluşturması bakımından kendisinden sonra oluşan komplocu literatürün ana kaynaklarını teşkil eder. Belki de modern anlamda ilk komplo teorisyenleri olarak görülebilecek bu kişiler, girift bir anlatı tarzının örneklerini verirler. Bu anlatının içerisinde birden fazla aktör ve hikâye aslı bir iddiayı desteklemek adına kullanılır. Barruel ve Robinson'un eserlerinden sonra, Tapınakçılar küresel nitelikteki pek çok komplo hikâyesinde kendisine

yer bulmuşlardır. 16. yüzyılda kurulan Gül Haçlılardan, günümüzdeki görsel unsurlara kadar pek çok fenomen, bu örgütle bir şekilde ilişkilendirilir. Hatta bu tarikatın halen kutsal kâsenin koruyuculuğunu yaptığına inanılır (Tuckett, 2004). Dünyanın farklı yerlerinde istenmeyen olaylarla sık sık ilişkilendirilen Tapınakçılar, Türkiye’de de Kurtlar Vadisi gibi dizilerde Arap Baharı, PKK ve Gezi olaylarıyla irtibatlandırılmıştır (Carney, 2019).

Tapınakçıların Mirasçısı Olarak Takdim Edilen Masonlar

Fransız devriminden sonra oluşan komplocu literatür içerisinde masonluk ve Tapınakçılık arasında ciddi irtibatlar kurulur. Masonluğun son iki yüzyıllık geçmişi bilinse de öncesi sırlar, efsaneler ve mitlerle kaplıdır. Araştırmalar modern masonluğu Ortaçağ İngiltere’sindeki duvarcıların oluşturduğu meslek birliklerine dayandırır (Özcan, 2003). Kuruluş felsefesinin ötesinde masonluk, özellikle XVIII. yüzyıl Avrupa’sında meslek birliğinin ötesinde başka bir şekle dönüşerek, yeni bir anlam ve amaçla yayılma imkânı bulmuştur (Oberhauser, 2020). Ritüelleri itibariyle daha çok bir tarikatı, iddiaları itibariyle de seküler bir STK’yı andıran masonlar, mason olmayanları localara almadığı gibi kendi üyelerinin de dışarıya bilgi çıkarmasını önemli oranda yasaklar. Bu açıdan örgüt, gizli olmasa da gizemlidir. Masonlar “masonluğu büyük ölçüde inşaat sanatının kalıplarından çıkmış, bu sanatın geleneklerini kullanarak tüm insanlığın yücelmesine çalışan, bunu kendi içlerinde tasarlayan, birbirlerine sıkıca bağlı erkekler birliğinin etkinliği olarak tanımlar” (Akt. Akdeniz, 2007). Bu haliyle masonlar insanlığa adanmış ve sırları olan bir dernek olarak kendisini sunar. Masonluğun kuruluşuna ve kökenine dair kesin bir bilgi olmasa da onlar, kendi tarihlerini oldukça geriye götürür (Anderson ve Franklin, 1734).

Tapınakçı tarikatı resmi olarak feshedilse de onların hikâyeleri masonluğun kurumsallaşmasında önemli bir yol gösterici olur ve masonlar, sözde Tapınakçı atalarından pek çok sembolü miras alırlar. XVIII. yükselen mason hareketinin, kendilerini neo-Tapınakçı olarak ifade etme düşkünlüğü buradan gelir. Bu hususta masonlar, XIX. yüzyılın başlarında Tapınakçıların halen var olduğunu söyleyip, Molay’dan sonra yeraltına çekildiği iddia edilen ve tarikatın tüm üstatlarını içeren sahte bir belge bile ortaya çıkartmışlardır (Martin, 2004). Böylece hem Tapınakçı efsanesinin daha uzun yaşamasına hem de kendilerine Tapınakçılar vasıtasıyla derin bir kök isnat edilmesine zemin hazırlamışlardır. Bu kadimleştirme çabası masonların komplo potansiyelinin abartılmasını koşullandırmıştır. Masonlar kendinden olmadığı halde tarihsel şahsiyetleri kendisinden biriymiş gibi göstermiş ya da mason karşıtı aktörler, mason olmadığı halde etkili ve ünlü şahsiyetleri masonluk ithamı ile hedef göstermiştir. Bu açıdan tarihsel süreç içerisinde masonlara ilişkin pek çok komplo teorisine

rastlamak mümkündür. İsa'yı çarmıha gerenlerin, Karl Marx'ın (Hepkon, 2012), XVIII. yüzyıl Avrupa'sındaki dinsel şüphecilik (Coward ve Swann, 2017), Hıristiyanlığa yönelik olduğu düşünülen saldırıların (Langer, 2021), Prenses Diana'nın ölümünün (Tuckett, 2004), 28 Şubat'ın, Madımak olayının, Atatürk'ün ölümünün ya da kendisinin, hassaten Türkiye'yi yönetenlerin öyle veya böyle masonlarla ilişkilendirildiği binlerce komplo teorisine rastlamak mümkündür.

Masonların da bir özne olarak yer aldığı modern komplo kültürünün, Fransız Devrimi'nin hemen ardından gelişen gizli topluluklar mitolojisine dayandığı görülür (Byford, 2011). Bu dönemde devrimin bir mason komplosu olduğu iddiası ciddi bir taraftar bulur (Aston, 2017). Hâlbuki masonlar dindar, deist, Aristokrat, Burjuva hatta devrimi destekleyen ve desteklemeyenlerden oluşan heterojen bir üye niteliğine sahipti (Karaosmanoğlu, 2019). Devrim atmosferindeki mason localarında yeni fikirler ortaya konulur, düşünceler eleştirel süzgeçten geçirilir, stratejiler araştırılır hatta devlet aleyhindeki politikalar belirlenir ve savunulurdu. Locaların örgütlenme ve çalışmasında sıkı bir gizlilik (sır) ilkesi esas alınırdı. Bu durum locayı dışarı kapalı hale getirdiği gibi üyeler için devlete karşı hem güven hem de seçkinlik duygusu verirdi (Çiğdem, 1997). Ama yine de sırlı yapının içerisinde, yönetime ölümcül zararlar verebilecek felsefe ve politikaların yapıldığının (Aston, 2017) bilinmesi, hem o dönemde hem de günümüzde komplo anlatılarına zemin hazırlamıştır. Devrimden hemen sonra neredeyse aynı anda yayımlanan iki çalışma masonların komplocu olarak sunulduğu modern siyasi komplo teorilerinin ilk örneklerini oluşturur (Oberhauser, 2020). Bu çalışmalardan ilki Augustin Barruel'in (1995) dört ciltlik çalışması diğeri ise John Robison'un kitabıydı (1798). Hem Barruel hem de Robison, devrimi gizli örgütlerin bir ürünü olarak gördüler. Kitapları çok fazla sayıda baskı yaptı ve Avrupa'nın birçok diline çevrildi (Akçakaya, 2023). Barruel ihtilali Hristiyan medeniyetini devirmeye çalışan gizli örgütlere bağladı ve 1806'da Simonini adlı bir subaydan aldığı mektupla, devrim komplosuna Yahudileri de dâhil etti (Byford, 2011; Langer, 2021). Barruel'in dört ciltlik çalışmasının bir kısmı yayımlanırken, Robison'un kitabı da çıktı ve Barruel'den atıf gösteren Robison-ki kitabın son cildinde de Barruel de Robison'a atıfta bulunur- benzer iddiaları dile getirdi (Karaosmanoğlu, 2019). Böylece her iki isim XIX. yüzyılda ABD'de yükselen mason karşıtlığına da ciddi bir katkı sunar (Brotherton, 2018).

Amerika'nın kuruluşu aşamasında anayasayı tasarlayan önemli aktörlerin büyük oranda mason olmasına karşın, masonların Amerikan'ın özgürlüğüne tehdit oluşturduğuna dair ciddi bir inanç mevcuttur. Özellikle devrimlerden sonra Amerika'da mason korkusu öyle bir noktaya gelir ki 1828 yılında Anti Mason Partisi [*Anti-Masonic Party*] bile kurulur. Parti, kendi bünyesinden kısa

sürede iki vali, düzinelerce siyasal aktör ve kongre üyesi çıkarır. Anti-Masonlar, masonluğu cumhuriyeti baltalayan ve Amerikalıları despotizme iten bir örgüt olarak görür (Olmstead, 2019). Bu yaklaşımı oldukça fazla eleştiren Hofstadter'e göre (1961) 1830'lardaki Anti-Masonik hareket, komplo saplantısını ciddi boyutlara ulaştırır. Burada masonluk cumhuriyete karşı kurulmuş bir komplo olarak bazı ihanetlerden sorumlu tutulur. Onlar federal ve eyalet yönetimleriyle bağdaşmayan ayrı bir imparatorluk ve yargı sistemi oluşturmakla suçlanır. Tıpkı tapınakçılar gibi meşru siyasal otoritelere alternatif olmak isteklerinin olduğu düşünülür. Mason polislerin, şeriflerin, jürilerin ve hâkimlerin mason suçlular ve kaçaklarla iş çevirdiklerine; basındaki masonların, kendilerine ilişkin çıkacak menfi haberleri engellediklerine inanılır. Hofstadter Amerikan siyasetindeki bu saplantıların izini XVIII. ve XIX. yüzyıllarda sadece masonlar üzerinden çözümler. Aynı zamanda Katolikler, göçmenler, illuminati ve anarşistlere ilişkin de benzer saplantıların olduğunu dile getirir. ABD'de olduğu gibi Avrupa'da da bu tip inanışlara rastlamak mümkündür (Knight, 2007; Byford, 2011).

Batı'dakine benzer bir durum Osmanlı devletinin son zamanlarında ama özellikle de cumhuriyet Türkiye'sinde görülür. Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk mason örgütlenmesi XVIII. yüzyılın başında kurulmuştur (Layiktez, 1999). XIX. yüzyıla gelindiğinde ise masonlara ilişkin yayınlar çoğalmıştır. Yayımlanan kitapçıklara bakıldığında burada temelde iki olgu dikkat çekmektedir: Bunlardan birincisi bu kitaplar ya tercümedir ya da yazarlar, Avrupa'dan etkilenmiştir. İkinci olarak, bu etkilenmeye rağmen yazarlar her ne kadar mason karşıtı ifadeler yer verseler de henüz Avrupa'dakilere benzer komplo teorilerine rastlanmamaktadır. Aksine Osmanlı'da Harputizade Hoca İshak Efendi ve Şemsettin Sami gibi bazı aktörler, masonluğu tarafsız veya müspet olarak değerlendirmişlerdir. Ama yine de Osmanlı masonluğunun uzun süre yabancıların ve gayrimüslimlerin kontrolünde, dışa bağımlı bir karaktere sahip olması, ona büyük oranda temkinli yaklaşılmasını koşullandırmıştır. Buna rağmen masonlarla en çok problem yaşadığına inanılan II. Abdülhamid, masonları siyasete karışmadıkları sürece engellememiştir. Abdülhamid'in mason olduğu bilinen insanlara önemli görevler vermekten çekinmemesi bunu destekler mahiyettedir (Hepkon, 2012). Onun masonlukla ilgili en önemli ve belki de tek sorunu, selefi ve ağabeyi olan V. Murad'ın masonik bağlantılarla kendisine karşı bir tehdit oluşturma ihtimaliydi (Hepkon, 2012). Nitekim mason olan V. Murat, tahta yeniden geçirilmek için masonlar tarafından kaçırılmış, Abdülhamid açısından gerçekten de bir risk haline gelebilmiştir. Buna benzer olaylar masonlara ilişkin endişeyi daha da yüksek düzeylere çıkarabilmiştir.

Basham'a göre (2018) masonlara ilişkin komplo teorisyenlerinin endişesi

doğal bir tepkidir. Çünkü gizli toplum fikri kaçınılmaz olarak *saklanan sır nedir?* sorusunu getirmektedir. Benzer şekilde Dentith (2014) gizlilik ilkesinin şaibeli bakışlara davetiye çıkardığını ifade eder. Ona göre gizlilik, gayriahlaki olarak görmek için yeterli olmasa da her türlü şüpheye davetiye çıkarır. Arnold ise (2008) gerçekte bir mason komplosu varsa, bunu sadece ona inananların göreceğini belirtir. Ama bütün bunlara rağmen masonlarla ilgili en büyük komplo ithamı olan Fransız Devrimi'nde bile masonların oynadığı rol belirsizliğini halen korumaktadır (Oberhauser, 2020). Hatta masonların arkasında olduğu iddia edilen pek çok olay için benzer bir durum söz konusudur. Burada sorun, komplo teorisyenlerinin masonları diğer gizli örgütlerle beraber ele alarak, büyük teorilerin içinde boca etmesidir (Thalman, 2019). Gerçekte masonluk bazı gizli topluluklarla yakın bir ilişki içerisinde olmuş olsa da (Tuckett, 2004) bunu küresel düzeyde bütün topluluklar için söylemek güçtür. Ne var ki artık Türkiye'de masonlar, *Gül Haçlılar* denilen Hristiyan tarikatından, siyasal İslamcılara kadar istenmeyen her türlü oluşum ile irtibatlandırılır. Siyasallaşmış figürler, kendisinden olmayanları masonlukla itham edebilmektedir.

Aydınlanmanın Şeytani Figürü: İlluminati

Fransız devrimine dair üretilen komplo iddialarının içerisinde, Tapınakçılar ve masonların yanında İlluminati olarak adlandırılan bir örgütün de merkezi bir önemi olduğu görülmektedir. İlluminati örgütü 1776'da Almanya'da Adam Weishaupt tarafından Bavyera'da kurulmuş ve XVIII. yüzyılın sonlarında masonların içinde gizli bir grup olarak varlığını sürdürmüştür (Gürpınar, 2014). Sözlük anlamıyla *aydınlanmışlar* ya da *aydınlananlar* kelimelerine denk gelen İlluminati, bizatihi Aydınlanma öğretisiyle ilişkilendirilir (Pasley, 2003; Hodapp ve Von Kannon, 2014). Örgüt tıpkı masonlar gibi Aydınlanmanın akılcılığını ve din karşıtı değerlerini savunup eğitimin iyileştirilmesi adına kampanyalar yürütmüştür (Byford, 2011). Eşitlik ve kardeşlik gibi temalar üzerinden hareket eden kurucu üyeler; başlangıç aşamasında bazı mason localarına sızmış (Dentith, 2014), İlluminati örgütlenmesini ve hiyerarşisini oluşturmak için mason örgütlenmesindeki sırrı çözmeye çalışmıştır. İlluminati üyeleri mason localarındaki insan kaynağını kendi örgütlerinin büyümesi için kullanmış, localardan kendilerine üye tedarik etmişlerdir (Brotherton, 2018). İlâveten başka etkili kurumlara da sızarak değişimi içeriden tetiklemeye ve Aydınlanma ideallerini yaymaya çalışmışlardır. Bu anlamda İlluminatiyi, kilisenin bir uydurması olarak değil, gerçekten de masonlarla paralel çizgide olan ve siyaseten yıkıcı bir örgüt olarak görenler söz konusudur (Phillips ve Milner, 2021). İlluminati tıpkı masonlar ve Tapınakçılar gibi dönemin meşru siyasal örgütlenmesi için alternatif teşkil etme amacındaydı. Bavyera İlluminatisti dönemin muhafazakârları açısından yıkıcı; aydınlanma yanlıları için

de reformist ve ilerici bir örgütlenmeydi. Bunun için Fransız Devriminden kısa bir zaman sonra, devrimin bir komplo olduğu iddiasını dolaşıma sokan Barruel ve Robison, komplocu olarak sadece Tapınakçıları ve masonları değil, aynı zamanda İlluminatiyi de hedef göstermiştir.

İlluminatinin düşmanlarından Barruel'e (1995) göre örgüt lideri Weishaupt, iyilik yapma gücünden yoksun; bilgelik alanında embesil; kötülük ve yıkım sanatlarında etkili; kurnazlıkta hünerli; yalan, ahlaksızlık ve kötülükte verimli; eylemlerinde acımasız bir şahsiyetti. Bu dinsiz adam vicdan azabından yoksun bir ateist; derin bir ikiyüzlü; dinsizlik ve anarşi için komplolar üretebilecek tüm enerji ve ahlaksızlığa sahipti. Kötü niyetli baykuş gibi güneş ışınlarından kaçınarak, etrafına karanlık yayardı. Dehşet verici ilkeleri olan, tanrıdan nefret eden bir adamdı. Weishaupt, tüm medeni ve siyasi yasaların yıkılmasına; dinin devrilmesine yol açmıştı. Bununla da yetinmeyip istisnasız her dini, her hükümeti devirmek amacındaydı. O, gerektiğinde dini, gerektiğinde masonluğu kullandı. Kötü amaçları için tüm komplocuları bir araya getirdi. Bu ifadelerin sahibi olan Barruel'in, İlluminatinin kurucusu olan Weishaupt'a olan öfkesi hiçbir zaman dinmedi. Onu ve örgütünü pek çok kötücül şeyle ilişkilendirdi. Hatta Weishaupt'un kurduğu örgütün arkasında Kant'ın olduğunu bile iddia etti (Gürpınar, 2014).

Bir başka İlluminati düşmanı olan Robison (1798) ise dini konularda gençlerin aklını bulandıran Weishaupt'un, dünyayı yönetecek bir örgütün kurulmasını uzun zamandır planladığını belirtir. Tıpkı diğer komplo anlatılarında olduğu gibi İlluminatiyi ve kötücül amaçlarını kadimleştirir. Robison, bu örgütün Hristiyanlığı ortadan kaldırmak ve tüm sivil hükümetleri devirmek gibi bir isteğinin olduğunu paylaşır. Hükümet, tehlikeli gizli toplantıları yasakladığında, İlluminati ortadan kalkmış ve Weishaupt Bavyera'dan sürülmesine rağmen Robison örgütün dağıldığına ve gerektiği gibi cezalandırıldığına hiçbir zaman inanmaz. Onların halen masonluğun bir eklentisi olarak var olduğunu düşünür. Tapınakçıların yer altına çekildiği iddiası, İlluminati için de kullanılır. Robison devrimin itici gücünün halk olduğuna inanmaz ve tıpkı Barruel gibi onu gizli örgütlerin bir ürünü olarak görür. Ne var ki en fazla 1400 üyesi olan İlluminatinin masonları veya başka herhangi birini kontrol ettiğine ya da önemli bir siyasi nüfuza sahip olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur (Hepkon, 2007; Byford, 2011). Nitekim Bavyera hükümeti İlluminatinin faaliyetlerinden haberdar olduğunda 1785 yılında gizli örgütleri yasaklamış, 1786'da Weishaupt sürülmüş, 1787'de de örgüt dağılmıştır (Barkun, 2003; Dentith, 2014; Gürpınar, 2014).

Barruel ve Robison, diğer komplo teorilerini de birleştirip etkisi günümüze

kadar sürececek kolajlanmış bir komplo teorisini icat ettiler. Tapınak Şövalyeleri, masonlar, İlluminati, Yahudiler hatta irili ufaklı daha pek çok örgütün fail olarak gösterildiği bu tip teorilerde; hikâyeler başka coğrafyaları da içine alan zaman ve mekân üstü bir tarzda inşa edilmiştir (Hagemeister, 2022). Söz konusu komploculara ilişkin anlatılar, daha önceleri de dile getirilmiş olsa da bu kadar kompleks, çok boyutlu ve çok aktörlü bir komplo teorisi belki de ilk defa kaleme alınmıştır. İlluminati gerçekte masonluğun bir türevi olmaktan daha ziyade, onların eksiklikleri üzerine inşa edilen ve masonları rakip olarak gören bir örgüt olmasına rağmen masonlukla ilişkilendirilmiştir. Üstelik İlluminati kitleleri küçümseyen, onlarla devrim yapabilecek kadar ilişki kuramayan, hatta kendi içerisinde sürekli muhalif çıkaran zayıf denilebilecek bir örgüttü (Hepkon, 2007; Hodapp ve Von Kannon, 2014). Gerçekte İlluminati kısa ömürlü olsa da dünya çapında halen birçok popçu İlluminatinin kuklaları olarak etiketlenmekte ve gençliği zihin kontrolü kullanarak zehirlemekle suçlanmaktadır (Brotherton, 2018; Madisson ve Ventsel, 2021). Bu açıdan örgütün çeşitli yöntemlerle dünyayı yönettiği iddiaları, farklı ülkelerde farklı aktörler üzerinden karşılık bulmakta, İlluminati teması diğer komplo teorilerine ilham kaynağı olmaktadır.

Eski futbolcu David Icke, uzaylı kertenkelelerin (sürüngenimsi ırkın) gizli entrikalar ile dünyayı yönettiğini iddia eder. Bu kertenkeleler çocuk kurban etme törenleri düzenlemekte, kan içmekte ve baykuşlara tapmaktadır. Ona göre Bush gibi birçok ünlü isim bu uzaylı kertenkelelerin safında yer almakta; Birleşmiş Milletler, Bilderberg, medya ve internet gibi dünyadaki pek çok kurumu da bunlar kontrol etmektedir (Campbell, 2020). Bugün sürüngenimsi ırk iddiası ile İlluminati çeşitli yönlerden ilişkilendirilmekte ve Icke'in teorisine göre İlluminati bir uzaylı örgütüdür (Barkun, 2003; Hodapp ve Von Kannon, 2014). Nihai olarak İlluminati, bütün kötülükleri göstermek için kullanılan bir sembol haline gelmiştir. Bu nosyonun içi, tıpkı *Yeni Dünya Düzeni* kavramında olduğu gibi değişik coğrafyalarda ve zamanlarda farklı şekillerde doldurulmuştur. Normalde *Yeni Dünya Düzeni* soğuk savaş döneminden sonra oluşan düzeni anlatmak için kullanılırken, günümüzde İlluminatinin dayattığı bir düzen olarak tarif edilmektedir. Bazılarına göre bu düzen ile *Tek Dünya Devleti* yaratmak amacı söz konusudur. Ama bu devletin komünist mi kapitalist mi olacağı noktasında, taban tabana zıt teoriler vardır (Karaosmanoğlu, 2019; Pasley, 2003; Barkun, 2003).

Yahudi Komplosu ithamının Yeniden Yükselişi: Protokoller

Barruel, Simonini adlı askerden aldığı mektupla komplo olarak gördüğü devrime diğer gizli örgütlerin yanında Yahudileri de eklemişti (Byford, 2011; Oberhauser, 2020; Langer, 2021). Mektupta Yahudilerin dünyayı yönetme amacının

olduğu, Hristiyanların Yahudileştirilmeye çalışıldığı, İlluminatinin kurucusu Weishaupt'un esasında bir Yahudi olduğu gibi iddialar gündeme getirilmişti (Hepkon, 2007). Ne var ki devrim şokunun geçip İlluminatinin gittikçe soyut bir hale gelmesiyle, komplo fantezisinin odağı daha görünür bir özne olan Yahudilere kaydı. Elbette ki İlluminati iyiden iyiye unutulmadı ama XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, sözde dünya komplosunun arkasındaki İlluminati ve masonlar, yerini Yahudilere bırakmaya başlamıştı. Hatta diğer gizli topluluklar artık Yahudilerin piyonları olarak görölüyordu (Byford, 2011; Rice, 2020). Zaten Yahudiler Fransız Devriminden sonra, devrimin eşitlik ilkesine istinaden, kazanım sahibi de olmuşlardı. Bu kazanımlar, zamanla Yahudilerin devrimin arkasındaki asıl güç olarak görölmesini koşullandıracaktı (Hepkon, 2012). Nihayetinde komplo mantığı *Cui bono* yani kimin yararına sorusunu sorarak işliyordu. Bu mantığa göre şayet Yahudiler devrimden dolayı bir kazanım sahibi olmuşlarsa, devrim, Yahudilerin bir ürünü olarak görülebilirdi.

Yahudilerin komplocu olarak gösterildiğı hikâyeler, devrimden çok daha eski dönemlerde de mevcuttu. Bu kadim anlatı külliyatı, devrimden sonra Yahudilere isnat edilecek komplolar için güçlü bir destek sağlayacaktı. Yahudilere ilişkin anlatılar ilk olarak XIV. yüzyılda Katolik Avrupa'da belirginleşmeye başlasa da bu komplo hikâyelerinin kökeni XI. yüzyıla kadar dayanır (Başaran, 2020). Bu dönemde ortaya çıkan Kara Veba, komplocu Yahudi imgesinin oluşması için belirleyici bir rol oynamış, pek çok farklı salgın ve hastalık Yahudilerle ilişkilendirilmiştir (van Prooijen, 2018). Campbell'e (2020) göre XIV. yüzyılda vebayı yaymak ve suları zehirlemekle suçlanan Yahudilerin, 1348'den 1351'e kadar sadece 3 yılda, 200'den fazla cemaati yok edildi. XV. yüzyıla gelindiğinde ise bu sefer Yahudi erkeklerin kuyrukları olduğuna ve regl gördüklerine inanılmaya başlandı. Yahudilerin regl aşamasında kan kaybını telafi etmek için Hristiyan çocukları öldürüp yedikleri iddia edildi. Kan iftirası olarak da tarihe geçen bu itham, daha sonraları modern antisemitizmin de temel taşıını oluşturmuştur (Phillips ve Milner, 2021). XI. yüzyıldan bugüne kötü hava koşullarından, medyayı kontrol etmeye kadar, devrimin öncesine ve sonrasına denk düşen pek çok komplo ithamı Yahudilere yöneltilmiştir. Yaygın iddiaya göre dünyayı Yahudiler yönetmekte; "üç", "beş" ya da "yedi" gibi sayısının kaç olduğu tam olarak belli olmayan Yahudi ailesi, dünyanın yönteminde neredeyse tek söz sahibi aktörler olarak görölmektedir.

Yahudilere ilişkin teorilerin en kapsamlı ve cüretkâr olanı dünyanın Yahudiler tarafından yönetildiğı iddiasıdır. Bu iddia, mezkûr anlatı geleneğinden beslenmektedir. Yüzyıllardan beri yazılı ve sözlü kültür, şeytani Yahudi imgesinin yerleşmesi için oldukça fazla materyal üretmiştir. Bu anlatı geleneğini oluşturan

külliyyatın içerisinde *Siyon Liderlerinin Protokolleri* adlı metin oldukça önemli bir rol oynamıştır (Durant ve Lambelin, 1992). Protokoller, seçkin Yahudilerin gerçekleştirdikleri bir konferansın belgeleri olarak takdim edilir (Hepkon, 2012). İlk defa 1903'te Rusya'da yayımlanan metin, yayımlandığı günden bu yana Yahudilerin dünyaya hâkim olma planlarının delili olarak büyük ilgi görür. Kısa zamanda metnin beceriksizce düzenlenen bir sahtecilik olduğu (Rice, 2020) ve bazı kısımlarının III. Napolyon döneminde yazılan Fransızca bir hicivden alındığı anlaşılrsa da metin tarihteki etkisini hiç kaybetmez (Campbell, 2020). Protokoller, *Büyük Lider*'in kendisine intisap eden müritlerine verdiği yirmi dört kısa vaazdan oluşur. Burada dünyaya hâkim olma planları ayrıntılı bir şekilde ifade edilir ve Yahudilerin lider olduğu bir dünya diktatörlüğü savunulur. Bunun için demokrasinin nasıl terk edileceğine ve Yahudilerin dünyada nifak tohumları ekmesi gerektiğine ilişkin tavsiyeler verilir. Protokoller, Yahudilerin dünyayı fethetme stratejilerini ortaya koysa da burada isim, tarih ve yer zikredilmez. Bu durum protokol hikâyesinin sonsuz şekilde uyarlanabilmesine zemin hazırlar. Protokolleri okuyan birisi, dünyadaki herhangi bir şeyi Yahudilerin entrikası olarak açıklayabilir. Buna meyilli bir okuyucunun yapması gereken tek şey, yaşadığı toplumdaki hangi aksaklığı Yahudilere yüklemek istediğini keşfetmektir. Devrimleri, savaşları, krizleri, liderlerin entrikaları üzerinden okumak mümkündür (Brotherton, 2018).

En büyük çalıntı metinler arasında gösterilen protokoller, dünyada olup biten birçok şeyi Yahudilere atfedebileceğimiz bir içeriğe sahiptir. Protokoller dönemin atmosferi içerisinde Henry Ford gibi ünlü isimler tarafından da bastırılır (Karaosmanoğlu, 2019). Gerçi Ford, metnin sahte olduğunu anladıktan sonra özür dilese de metin bir kere Ford bayileri aracılığı ile yayılmış ve dünyanın gündemine oturmuş olur (Langer, 2021). Daha sonra Hitler'in de protokolleri okuduğu, kendi kitabında ona yer verdiği hatta soykırım için protokolleri bir meşruiyet enstrümanı olarak kullandığı iddia edilir. Bugün cazın popülerleşmesinden, sakızın dağıtılmasına; fuhuşun, alkolün hatta güzel köpek yarışmalarının teşvik edilmesine kadar pek çok şey liderlerle ilişkilendirilir (Brotherton, 2018). Ama protokollerin en yıkıcı etkisi Almanya'da görülür. Hitlerin protokollerin etkisiyle I. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan ekonomik felaketi Yahudilere mal etmesi, Yahudilere karşı uyuyan nefretin canlanmasına ve Holokost'un önünün açılmasına neden olur (Campbell, 2020; van Prooijen, 2018). Böylece Yahudiler her şey için sorumlu gösterilir ve binlerce Yahudi'nin kurban edildiği gerçek komplolar kurulur (van Prooijen, 2018).

Bugün sermayeye atfedilen pek çok komplo teorisinin, bir şekilde antisemitik bir tona büründüğü görülür (Madisson ve Ventsel, 2021). Sermaye sahipleri

genelde Yahudilikle ilişkilendirilir ve bu ilişki biçiminin doğasında şeytani koalisyonlar olduğu düşünülür. Mesele Yahudiler olduğunda, emperyalizm pragmatist kökeninden soyutlanır, salt şeytani bir Yahudi projesi olarak takdim edilir (Hepkon, 2012). Tarihte içerisinde özellikle Hristiyan dünyasının Yahudilere atfettiği paranormal komplo ithamlarının gerçekliği çoğu zaman sorgulanmıştır (Dentith, 2018). Burada Protokollerle beraber yükselişe geçen Tek Dünya Devleti, Yeni Dünya Düzeni ya da Yahudi Diktatörlüğü gibi iddialar hem beslendiği metne istinaden hem de bu iddiaların siyaset bilimi, sosyoloji ve uluslararası ilişkiler açısından ne kadar mümkün olduğuna matuf daima tartışılmıştır (Hagemeister, 2022; Madisson ve Ventsel, 2021). Yahudilerin kadiri mutlak bir pozisyonda bulunmadığına dair güçlü bir söylem birliği mevcuttur. Ama yine de buna yönelik inançlar dünyanın farklı coğrafyalarında mevcuttur (Douglas vd. 2019; Arnold, 2008; van Prooijen, 2018). Yahudilerin sermaye ile kurdukları güçlü ilişki kabul edilse de bunun dünyayı yönetme kapasitesinin olduğuna yönelik her zaman belirgin bir şüphe vardır. Sosyal bilimler içerisinde Yahudilerin dünyayı yönetmeye niyetli olup olmadığından daha ziyade, bunun ne kadar mümkün olduğu sorgulanmaktadır (Akçakaya, 2023). Yahudiler özelinde bu tip iddialar bir yandan ayrımcılığı körüklerken diğer yandan da Yahudi gücü efsanesine dair bir reklam etkisi yaratmaktadır (Aktay, 2010).

Taklitçi Bir Anlatı: Dönme ve Jön Türk Komplosu

Yahudilere ilişkin komplo teorilerinin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kayda değer bir karşılığı vardır. Ancak Türkiye’deki durum dünyanın geri kalanından farklı olarak özgün bir detayı içermektedir. Türkiye’de başlangıçta Yahudi olan, sonradan ihtida ettiğini söyleyen dönmeler topluluğu bu özgün durumu teşkil etmektedir. Burada en az Yahudiler kadar dönmelere de komplo isnadında bulunmaktadır. Türkiye’de Sabetayist ya da dönme komplosu olarak tarif edilen anlatılar, yerel ve özgün komplo teorilerini ihtiva etmektedir (Herzog, 2014). Dönme anlatıları küresel düzeyde Yahudilere ilişkin üretilen komplo teorilerinin yerel bir versiyonu olması hasebiyle, ayrı bir başlık altında değerlendirilmeyi hak etmektedir. Bu açıdan yerli komplo teorileriyle ilgili oldukça ciddi çalışmalar yapan Türkay Salim Nefes’in (2010; 2012), komplo temaları içerisinde Sabetayist ya da dönme olarak işaret edilen öznelere merkezi bir önem atfettiği görülür. Nefes’e göre Yahudi kökenli Sabatay Sevi’nin XVII. yüzyıl Osmanlısında kendini mehdi olarak ilan etmesi, Yahudi otoriteleri ciddi bir şekilde rahatsız etmiştir. Daha sonra Osmanlı’dan yardım isteyen Yahudiler, Sabatay Sevi’nin idamla yargılanmasını sağlamışlardır. Sevi, yargılanma sürecinde takipçileri ile beraber idamdan kurtulmak için İslam’ı kabul ettiğini ve Yahudilikten döndüğünü söylemiştir. Böylece söz konusu grup o tarihten itibaren Sabetayist ya da dönme olarak isimlendirilmiştir. Zamanla Sabetayistler,

Müslüman gibi davranmış ama bazı Yahudilik inançlarını da kültürel olarak sürdürmüşlerdir. Ne var ki süreç içerisinde tam anlamıyla ne Müslüman ne de Yahudi olarak tanımlanmışlardır. Dönmeler bazı İslami ibadetleri uyguladığı için Yahudilerden, Sevi'ye olan inanışları gereği Müslümanlardan ayrılmışlardır (Hepkon, 2007; Bali, 2008).

Dönmelerin komplo literatürüne girmesi, XIX. yüzyılın sonlarında, Jön Türkler ile yakın bir ilişki kurduğu zaman dilimine rastlar. Dönmeler II. Abdülhamid'in devrilmesinde etkin olan kadroların içinde bulunmuş, Jön Türklerin daha sonra bir Yahudi (dönme) hareketi olarak görülmesini koşullandırmışlardır (Zarcone, 2008). Kurmuş oldukları modern okullar, bürokrasideki etkinlikleri ve toplumsal konumları itibarıyla dönmeler, önemli sosyolojik dönüşümlerin içerisinde bulunmuşlardır. Osmanlının yıkılmasından sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nde etkinlikleri tedrici olarak azalmıştır. Ne var ki bu güçten düşme durumu komplo düşüncesinde mümkün görülmemiş, Cumhuriyet'in kuruluşunda merkezi rol oynayan pek çok aktöre dönmelik isnadında bulunulmuştur (Tangün, 2018; Hepkon, 2007). Türkiye'nin kuruluşunda dönmelerin belirgin bir rol oynadığı iddiası özellikle İslamcılar tarafından dillendirilmiştir. Konuyla ilgili hâkim İslamcı anlatı, ilk olarak 1940'ların sonlarında Necip Fazıl tarafından inşa edilmiş ve bu söylem sonraki nesiller tarafından yeniden üretilmiştir (Gürpınar, 2020).

Sevi, Mesihliğini 1648'de ilan etse de dönme cemaatinin komplocu literatüre tam anlamıyla girmesi büyük oranda Jön Türkler ile beraber hızlanan modernleşme sürecinde olmuştur. Modernleşme, dönmeleri daha çok görünen ve bilinen bir grup haline dönüştürmüştür. Komplocu literatür içerisinde modernleşme, topyekûn bir dönme projesi olarak bile görülmüştür. Osmanlıdaki dönmeler, eğitilmiş insan imal ettikleri için devletle ilişkisini güçlü tutmuş, resmi politik ajandaya çabuk intibak etmiş ve modernleşmeyi kendilerine yönelen baskılardan kurtulmak için bir çare olarak görmüşlerdir. Bu durum onların batılılaşma yörüngesine hızlı girmelerine neden olmuştur. Özellikle hurafelere karşı meydan okuma iddiasında olan protest tavır, zamanla bizatihi padişahın kendisine yöneltilmiştir. Bu açıdan dönmelerin II. Abdülhamid'in devrilmesini, İttihat ve Terakki Cemiyetini, dolayısıyla da Jön Türk hareketini güçlü bir şekilde desteklediği görülür (Hepkon, 2007; Nefes, 2012). Daha sonra bu destek, ittihatçıların ve Jön Türklerin tamamının dönme olduğuna ilişkin bir tevatürün oluşmasına hizmet etmiştir. 1923-1960 yılları arasında görev yapan ilk üç cumhurbaşkanı da dâhil olmak üzere modern Türkiye'nin kurucularının eski ittihatçılar olması; ayrıca 1889-1908 yılları arasında Jön Türklerin daha sonra kurulacak olan modern Türkiye'nin resmi ideolojisini oluşturması; bu ideolojinin bugün bile Türkiye'nin entelektüel ve siyasal yaşamı üzerinde etkisini devam

ettirmesi bu iddiaları güçlendirmek için kullanılmaktadır (Hanioğlu, 1995). Anlatıya göre Jön Türkler, Osmanlı devletinin yıkılışından veya içinde bulunmuş olduğu kötü durumdan sorumluydu (Bali, 2008). Elbette ki bu sorumluluk Jön Türklerin bazı eylemlerinin istenmeyen bir sonucu olarak okunmamıştır. Kötüye gidişin bilinçli ve planlı bir şekilde organize edildiği, yerli komplocu söylemin belirgin iddialarından birisini oluşturmuştur. Jön Türklerin içerisinde bulunan masonlar ve dönmeler bu tip komplo iddiaları için delil gösterilmiştir.

Komplocu ilgi Jön Türklerin içerisindeki masonların varlığını sonraki olayların bir komplo olarak görülmesi için kullanmıştır. Gerçekten de masonlar, geç Osmanlı döneminde en aktif muhalif örgütler arasındaydı (Hanioğlu, 1995). Masonların Osmanlı topraklarındaki yapılanması büyük oranda modernleşme yanlısı aktörlerin yönetime karşı örgütlenmesini sağlamış, Aydınlanma düşüncesinin farklı tonlarda savunulmasına neden olmuştur (Layiktez, 1999). Fakat masonların sadece Jön Türkler arasından çıkmadığını da belirtmek gerekir. Bugünkü İslamcılık akımının önemli isimleri olarak anılan birtakım kişilerin de mason olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bazı İslamcıların masonluğa karşı müspet ya da tarafsız duygular beslediği rahatlıkla ifade edilebilir. Mesela Müslüman önderlerden Emir Abdulkadir Fransız Büyük Doğu Locası'na kabul edilirken, İslamcı düşünürlerden Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh gibi isimlerin sonradan mason olduğu bilinmektedir. Said Nursi gibi bazı isimler ise Jön Türklere yönelik masonluk suçlamalarını İstibdat tarafından yayılan bir şey olarak görmüş, ittihatçıların içindeki masonların çok etkili olmadıklarını iddia etmiştir. Ama yine de İslamcı aktörlerin masonluğa karşı tavrının 1908'den sonra önemli ölçüde değiştiği de bilinmektedir (Hepkon, 2012; Zarcone, 2008). Çünkü II. Abdülhamid'in devrilmesi, İslamcılar için bir değer olan Hilafetin öngörülemez bir şekilde ilgasına yol açmıştı (Bali, 2008).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyonizm'le ilişkisinin kendisinden önce ve sonra iktidara gelenlerden farklı olmadığı, hatta bazı kişilerin masonluk gibi yapılanmalara oldukça fazla eleştirel yaklaştığı bilinmektedir (Hepkon, 2012). Fakat komplocu gelenek içerisinde özel olarak ittihatçılar genel olarak da Jön Türkler, yekpare olarak işbirlikçi ve devletin sonunu getirme niyetinde olan Siyonistlerle çalışan komplocular olarak takdim edilmiştir. Gerçekte birbirinden çok farklı olan bu kişiler, çeşitli düşünceler arasında savrulmalar yaşamakta (Zarcone, 2008) farklı önerilerle Osmanlının devamı için çalışmalarını sürdürmekteydiler. Aralarında II. Abdülhamid'i tahttan indirmek dışında neredeyse hiçbir ortak yön yoktu (Hanioğlu, 1995). Mevcut ortak yön ise komplo teorilerine alan açmış, Jön Türklerin tekdüze aktörler olarak görülmesine neden olmuştur. Elbette ki Jön Türklerle ilgili komplo teorilerini besleyen dış kaynaklar

da söz konusuydu. Avrupa'da Fransız devrimi ile başlayan komplocu literatürün Türkiye'ye gecikmeli de olsa yavaş yavaş taşındığı, özellikle Yahudiler ve masonlara ilişkin Batılı söylemin yerli komplo teorilerini etkilediği görülür. Jön Türklere ilişkin dile getirilen komplo iddialarının Batılı kaynaklardan beslenmiş olan iki aktör tarafından dolaşıma sokulduğu söylenebilir. Bunlardan ilki 1908 yılı Türkiye Raporu'yla İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowter, ikincisi ise Türkiye'deki anılarıyla İngiliz diplomat Gerald H. Fitzmaurice'tir (Hepkon, 2012; Lowter, 1909; Akçakaya, 2023). Her iki kaynakta da yolunda gitmeyen bazı şeyler için Jön Türkler suçlanmakta, Yahudiler, dönmeler ve masonlarla kurulan koalisyonun şeytani amaçlarına dikkat çekilmektedir. Öte yandan Kadir Mısıroğlu'nun, Rıza Nur'un olduğu iddia edilen *Hayat ve Hatıralarım* isimli bir çalışmayı yayımlaması mezkûr aktörlerin komplocu olarak görülmesi için nesnel kanıtlardan bir başkası olarak takdim edilmiştir.

Bu tip tezlerde Jön Türkler, Siyonist proje için çalışan aktörler olarak tanıtılır. Dahası İttihatçıların dönmeler ve masonlarla olan ilişkisi bu amacın güçlü bir kanıtı olarak görülür. Barruel, Robison ve Protokollerden aşına olduğumuz komplocu yaklaşımın izini özellikle Lowter ve Fitzmaurice'in tezlerinde de sürmek mümkündür. Burada, II. Abdulhamid'in Dünya Siyonist Örgütü kurucusu Theodor Herzl'e Kudüs'ü vermemesi, onun tahtan indirilme gerekçesi olarak sunulur (Bali, 2008). Buna göre dünyayı Yahudiler, Türkiye'yi ise bunun bir uzantısı olarak masonlar ve dönmeler yönetmektedir. Gerçekte gizli cemiyetler ve paramasonik örgütlenmeler 1877'de Kanun-i Esasi'nin ilanında veya 1908'de Jön Türk devriminin/ihtilalinin hazırlanmasında önemli bir rol oynamışlardı (Zarcone, 2008; Layiktez, 1999). Fakat komplocu hayal gücü, resmi ideolojiye yaptığı hemen hemen bütün itirazları Jön Türkler üzerinden yapmış; onları her şeyin gerekçesi olarak sunma eğilimi göstermiştir. Tıpkı diğer öznelere olduğu gibi dönmeler, yine alternatif bir iktidar modeli ve dolayısıyla alternatif bir iktidar vadediyordu. Bu alternatifin beğenilmemesi komplo teorisyenleri nezdinde, söz konusu aktörlerin komplocu olarak takdim edilmesi için pekâlâ yeter bir sebep olarak görülmüştür.

Yerli teorisyenler, Hristiyanlar gibi dönmelerin yüzyıllar önce Yahudilikten ayrılmış olmalarını önemsememiş, "Yahudi her zaman Yahudi'dir" mantığı üzerinden hareket etmiştir. Ne var ki Sabetayistler, diğer Yahudiler tarafından da sürekli dışlanmışlardır (Hepkon, 2012; Tangün, 2018). İslamcı tondaki bu yaklaşımlar, sonraki yıllarda bazı solcu ve ulusalcılar tarafından da sahiplenilmiş; bilhassa 2000'li yılların başından itibaren Yalçın Küçük, Soner Yalçın ve Ergün Poyraz gibi isimler, dönme söyleminin laik kesimde yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Bu yazarlar Cumhuriyet tarihini dönme ve Yahudilerin potansiyel komplolarına

odaklanarak anlatmış; ünlü kişilerin kökenlerini, İbranice olan isimlerinden elde edilen sözde bulgularla ortaya çıkarmış; yüzbinlerce baskı yapan kitaplarda bunları ifade etmişlerdir (Gürpınar, 2020; Bali, 2008). İslamcılar dönme suçlamasını daha çok laiklik ve batılılaşma taraftarı olan aktörlere yönelterek, dönmelerin Türk ve Müslüman kimliğine karşı bir komplo kurduğunu iddia etmişlerdir. Solcuların ve ulusalcıların motivasyonu ise bundan daha farklı olmuştur. Onlar anti-emperyalist söylemle beraber, İslamcılarının veya kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayanların Batıyla kurduğu neo-liberal eksenli ilişkiyi bir komplo olarak görmüşlerdir. Burada emperyalizmin karşısında Türkiye'nin bilerek ve isteyerek savunmasız bırakıldığı, bunu yapanların da Yahudilere çalışan dönmeler olduğu iddia edilmiştir.

Komplo anlatıları özellikle Ak Parti'nin karşısında bulunan muhalif söylemin gramerini de oluşturmuştur. Daha önceki tarihlerde İslamcı kesimden duyulan 'yönetici elitin dönme olduğu iddiası' bu sefer Ak Parti'nin lider kadrosuna, özellikle de Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül ve eşlerine yöneltilmiştir. Bu kadroların şecereleri çıkarılmış bununla beraber Ermeniler, Yahudiler ve Rumlar ile ilişkilendirilmiştir. Zamanla bu durum popüler bir tevatür ve bir karalama aracına dönüşmüştür (Yazmacı, 2013). Türkiye'deki Yahudi iş adamlarına şüpheyle bakılmış, siyasetçilerin kökeni araştırılıp, dönme ve Yahudi olarak etiketlenmiştir. Doğduğu yer, okuduğu okul ve içinde bulunduğu siyasal ortam dolayısıyla bu söylem Atatürk için de üretilmiştir. Türkiye'nin Batılılaşmasının, İslam'a karşı bir Sabetayist/Yahudi/dönme komplosu olduğu söylemi buradan türetilmiştir. Cumhuriyetin kurulmasını Yahudi ve dönme ideallerinin yerine getirilmesi olarak gören bu düşünce, kendisinden çok farklı gibi görünen düşüncelerle de büyük bir uyum göstermiştir. Çoğu zaman bu tip iddialar seçmen davranışının istenilen yöne kanalize olması için dillendirilmiştir (Gürpınar, 2020).

Yerli ve Milli Bir Komplo Öznesi: Derin Devlet

Komplo temalarının içerisinde istihbarat örgütlerinin fail olarak işaret edildiği; çeşitli suikastler, darbeler, sabotajlar, manipülasyonlar ve olağan dışı olaylar için bu örgütlerin sorumlu tutulduğu pek çok farklı hikâye bulunabilir. Birçok hikâyede CIA, MOSSAD, KGB, MI6 gibi istihbarat teşkilatlarına ait kötü adamlara rastlamak mümkündür (Brotherton, 2018; Akbaş, 2016). Hikâyeye göre bu adamlar, bir topluluğun sonunu getirmek veya değişim denilen sosyolojik olgunun yönünü tayin edebilmek adına komplolar düzenlerler. Özellikle soğuk savaş döneminde bu tip hikâyelere fazlaca odaklanılmış, doğrusu CIA ya da KGB gibi örgütlerin pek çok gerçek komplosu da gün yüzüne çıkarılmıştır. Ancak komploları polisiye usullerle araştırmak veya teorize etmekten ziyade, sosyolojik hadiseleri komplo olarak görme alışkanlığından burada da vazgeçilmemiştir

(Akyol, 2017). Bu açıdan uluslararası atmosfer içerisinde pek çok hadise yabancı servislerin faaliyeti olarak görülmüştür. Nitekim çizilen resme göre Türkiye’de de yabancı istihbarat örgütlerinin ajanları her yeredir ve bu aktörler pek çok travmatik olayın tetikleyicisi ya da asli failidir. Buna karşın MİT’in içinde bulunmuş olduğu ya da öngörülebilir faaliyetleri, teorisyenler tarafından genelde dikkat çekici bulunmaz. Başka ülkelerde teorisyen kendi ülkesinin resmi istihbarat örgütünün sözde komplolarını hikâye ederken, Türkiye’de teorisyen MİT yerine daha kompleks, daha gizemli ve aksiyonel bir fenomen olan *derin devlet* temasına odaklanır.

Derin devlet adı altında ifade edilen örgütsel yapının ne olduğu ya da olup olmadığı tam olarak bilinmese de Türkiye’deki pek çok hadise bununla ilişkilendirilir. Aktay (2010) derin devlet söylemini bir sığılık olarak görür. Ona göre sözde Hegel’den ilhamla, devletin en basit işleri bile derin ve ulvi olarak görülür. Böylece devlet, sorgulanmaktan ve hesap sorulmaktan münezzehe olan, hikmeti üzerinde düşünülmecek, anlaşılmaya çalışılmayacak, ilahi bir fenomen olarak görülmeye başlanır. Burada devlet olmanın oldukça insani ve dünyevi sınırlarıyla yetinilmez. Derin devletin hikmetinden sual olunamayacak yapısı, rutin dışı işlere bulaşmasına meşruiyet sağlar. Bu kavramın ortaya çıkışı doksanlı yılların çalkantılı atmosferine denk düşse de kavramla kastedilen örgütün kökeni daha eskilere dayanır. Cumhuriyet Türkiye’sinde ilk olarak Seferberlik Tetkik Kurulu, Özel Harp Dairesi ya da Kontrgerilla gibi kurumsal yapılar derin devletin kolluk kanadı olarak resmedilir. En azından II. Dünya Savaşı’ndan sonra soğuk savaşla beraber bu kurumlara ‘derin’ bir anlam atfedilir. Hatta derin devleti kadimleştirmeye çalışan komplo teorisyeni, zamanında derin ve kanun dışı işlerin bizatihi bu örgütler tarafından icra edildiğini savunur. Elbette ki bu örgütler hem komplolar düzenlemekle hem de MİT, JİTEM, CIA ya da Gladio gibi birden fazla örgütle müşterek çalışmakla itham edilir. Soğuk savaş dönemindeki olayları aktarma iddiasında olan komplo teorisyenleri, söz konusu kurumları o kadar karışık bir şekilde işler ki, burada komplocu piramidinin tam olarak neresinde kimin olduğu asla teşhis edilemez. Fakat bütün bu kurumların nihai olarak derin bir devlet olduğu iddiası teorisyenler tarafından ortak bir şekilde işlenir. Tıpkı diğer komplo temalarında olduğu gibi derin devlet; teşkilatı mahsus, aksaklılar ya da aksakallılar gibi gerçek veya hayali pek çok özne ile ilişkilendirilerek kadim bir hale getirilir.

Ganser’ın 2004 yılında ilk baskısını yapan *NATO’s Secret Armies* adlı kitabında, derin devlet adlı sözde organizasyonun izleri sürülür ve kitap Türkçeye çevrildiğinde bilhassa Türkiye’de ulusalcılar ve komplo teorisyenleri arasında ciddi bir ilgi görülür (Ganser, 2005). Ganser’a göre II. Dünya Savaşından

sonra kurulan NATO'nun gizli bir örgütlenmesi olan Gladio, ilk olarak İtalya istihbaratının içerisinde CIA ve MI6 tarafından kontrol edilen bir örgüttü. Bu örgüt sadece İtalya'da değil Almanya, Danimarka, Norveç, İsveç ve hatta Türkiye'de de vardı. Küresel bir şema ile resmedilen Gladio, bütün bu ülkelerde derin devletler oluşturmuştu. İddiaya göre her ülkede teşkilatlanan bu gizli örgütler, *gerginlik stratejisinin* bir gereği olarak terör eylemlerini kendileri organize eder veya en iyi ihtimalle bu eylemlerin yönünü tayin ederdi. NATO'nun gizli örgütleri, kötülecek istedikleri grupları bu terör saldırılarının asli faili olarak işaret edip onları şeytanlaştırdı. Elbette ki bu gizli örgütler NATO'nun bir üyesi olması dolayısıyla Türkiye'de de mevcuttu ve buradaki Gladio, Özel Harp Dairesi ya da Kontrgerilla adı altında örgütlenmişti. Ona göre ordu içerisindeki Türk milliyetçileri CIA ile bağlantılar kurup, komünizmle mücadele için gizli bir yapılanmaya gitti ve söz konusu örgütleri kurdu. Ganser'ın ordunun içerisinde tarif ettiği yapı 1990'ların ortalarından sonra derin devlet olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Derin devlet Maraş, Çorum ve Sivas katliamının yanında o zamana kadar olan bütün darbelerin ve muhtıraların sorumlusu olarak görülmüştür. İlaveten pek çok aydının ölümü, sabotajlar ve manipülasyonlar derin devletle ilişkilendirilmiştir.

Susurluk kazasında devlet-polis-mafya ilişkisinin açığa çıkmasıyla, daha önce farklı isimler adı altında işaret edilen devlet içindeki gizli organizasyonun, artık derin devlet şeklinde ifade edildiği görülür. Derin devlet ifadesi ilk olarak 1995 yılında Ertuğrul Özkök tarafından kullanılır. Özkök, bu ifadeyi Mehmet Ağar'dan duyduğunu belirtir. Daha sonra ifade, pek çok bağlantı ağını ortaya çıkarabilen bir terim olarak algılanır (Gürpınar, 2020; Akçakaya, 2023). Soğuk Savaş sonrasında şeffaflık taleplerinin yükselişe geçmesiyle bu kavram dünyada ilgi çekmeye başlar (Akbaş, 2016). Anlaşılamayan, sırrına vakıf olunamayan her türlü durum karşısında derin devlet arama refleksi bu dönemde pekişir (Yazmacı, 2013). Zamanın sosyolojik yapısı ve şeffaflığın olmaması, olayların arkasında derin bir erk arama eğilimini tetiklemiştir. Bugün Türkiye'de derin devlet söylemi, küresel komplo temalarıyla birleştirilip, pek çok hadise ile ilişkilendirilmektedir (Karaosmanoğlu, 2021; Gürpınar, 2020). Bu kavram artık darbeleri, düşmanları, yargılamaları, seçimleri ve terörü anlamlandırmak için her türlü zorlama bağlamı mümkün kılmaktadır (Gökner, 2020). Soğuk savaş döneminde, bilhassa istihbarat örgütlerinin dünyanın pek çok bölgesinde yaptığı hukuk dışı işler ve yaygın ajanlık faaliyetleri, derin devlet söyleminin Türkiye'nin dışında başka bölgelerde de kökleşmesine hizmet etmiştir.

Derin devlet komplocu bir tema olarak Türkiye'den uluslararası arenaya da ihraç edilmiştir. ABD'de aşırı sağcıların ve uzmanların sloganı haline gelmiş, diğer

pek çok ülkede de kullanılmıştır. Kavram etrafındaki tartışmalar özellikle ABD medyasında ciddi bir yer işgal etmiştir. Trump, ABD Dışişleri Bakanlığını *Derin Dışişleri Bakanlığı* olarak görmüş; Obama hükümetini derin devleti yönetmekle suçlamıştır. ABD’li uzmanlar Türkiye’ye uzanan kavramın kökenini anlamaya odaklanmış, derin devletle ilgili kitaplar yazılmış, kavram Kennedy suikastını anlamak için bile kullanılmıştır. Trump’ın başkanlığı sürdürebilmesi için derin devleti yenmesi gerektiği; derin devletin FBI, CIA, NSA gibi kurumları kontrol ettiği ve Trump’ı devirmeye çalıştığı iddia edilmiştir. Türkiye komplo teorilerini ithal eden bir ülke olmasına rağmen bu kavram, Türklerin ürettiği ve uluslararası komplocu epistemolojiye armağan ettiği mütevazı bir katkıdır (Gürpınar, 2020; Gökna, 2020; Akbaş, 2016; Hellinger, 2019). Bu haliyle derin devlet, Türk politikasının paranoid stiline önemli bir kavramdır. Evren, Ecevit, Demirel ve Erdoğan gibi politikacılar derin devletin var olduğunu ifade etmişlerdir. Derin devlet temalı komplo teorilerinin sağ ve sol eğilimli partiler tarafından farklı gerekçelerle kullanıldığı görülür (Nefes, 2010; 2021; 2019).

Derin devlet temasıyla inşa edilen anlatılar, zaman zaman Türk siyasetinin yörüngesini etkilemiştir. Bu açıdan yeni yeni komplo anlatılarına imkân tanıyan Ergenekon soruşturmaları da derin devlet iddiasıyla ilişkilendirilmiştir. Ergenekon davalarında İslamcı karşıtı bir derin devlet resmedilip, darbeler ve suikastler de dâhil olmak üzere yasadışı faaliyetler, daha sonra mahkemelerin varlığını reddedeceği, bu örgüte mal edilmiştir. 2013 yılına gelindiğinde bu sefer *derin devlet* ve *paralel devlet* arasında anolojiler kurulmaya başlanmıştır (Gökna, 2020). Kavram Hizbullah, PKK, JİTEM, FETÖ, ülkücüler, ulusalcılar ya da İslamcılar gibi pek çok tanıtık aktörle ilişkilendirilmiş; vesayet kurduğu düşünülen her türlü oluşumu isimlendirmek için kullanılmıştır (Gürpınar ve Nefes, 2020; 2019). Derin devleti darbeci ve ileri demokrasinin önünde bir engel olarak tanımlayan Ak Parti, Ergenekon gibi davaları derin devlete karşı yürütülen bir mücadele olarak görmüş ve davaların meşruiyetini bu görüşten temin etmiştir. Böylece söylem, demokratik devlete karşı derin devlet zıtlığı üzerinden şekillenmiştir (Akbaş, 2016).

Derin devlet söylemi Türklerin kendini koruma refleksinin ötesinde, hukuk dışı işlerin meşruiyetini temin etmek için kullanılan bir argüman olarak karşımıza çıkar (Herzog, 2014). Derin devlet aynı zamanda, iktidar mücadeleleri arasında manevra işlevi gören bir söylem olarak da okunabilir (Gürpınar, 2020). Bu söylem Aktay’ın (2010) ima ettiği gibi bilhassa bürokraside tasfiye gerekçesi haline dönüşmekte ve toplumsal aktörün anlamlandırma düzeyine zarar vermektedir. Faili meçhul cinayetlerden, Adnan Oktar cemaatinin üyelerinin tutuklanmasına; Sivas katliamından, hükümet değişimlerine kadar pek çok

olay derin devletle ilişkilendirilmekte, askeri bürokrasi derin devletin istek ve beklentileri doğrultusunda çalışmakla itham edilmektedir. Bunun yanında Türkiye’de, başka ülkelerdeki olaylar, o ülkenin derin devletleri ile ilişkilendirilerek anlamlandırılmaktadır. Gerek içerde gerekse de dışarıda bu farklı ilişkilendirme biçimlerinin ortak yönü, teorisyenlerin ele aldığı olaylara anlam verme güçlüğü çekmesinde aranmalıdır. Ama derin devletin etkinlik alanının, sınırlarının, kaç kişiden oluştuğunun, en önemlisi de olup olmadığının nesnel bir kanıtı yoktur. İlk defa 1995 yılında duyulan bir organizasyona binlerce yıllık bir kök isnat etmek, komplocu retoriğin kadimleştirme çabasının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Birbirinden farklı siyasal fraksiyonlara mensup aktörlerin aynı örgütsel yapının bir üyesi olarak sunulması, komplo mantığının bir ürünü olarak görülebilir. Bu mantığa göre derin devlet hem Türkiye’nin makul ve müspet geleceği için ince hesaplar ve organizasyonlar icra eder hem de ülkenin içindeki uyuşturucu ticaretinin yönünü tayin eder.

Siyasal Farklılıklara İsnat Edilen Komplolar

Türkiye’de yolunda gitmeyen şeyler için sadece yönetim aygıtları suçlanmamış, aynı zamanda yönetilenler de komplocu olarak sunulabilmiştir. Burada her türlü siyasal etkinlik ve kanaat, duruma göre komplo ilan edilebilmiştir. Açıkçası komplo teorileri doğası gereği buna yatkındır ve burada dindarlardan, din karşıtlarına; komünistlerden sağcılara kadar uzanan geniş bir suçlama listesi mevcuttur (Erdoğan vd. 2022). Özellikle demokrasinin ve siyasal katılımın zayıf olduğu, karar alma süreçlerinin çoğulcu olmadığı toplumlarda bunu gözlemek daha çok olasıdır (Aydın, Kurubaş ve Özdemir, 2017). Ne var ki Türkiye’de her türlü siyasal özne için komplo teorisi üretilebilmekte, kişilerin kendine muhalif gördüklerini suçlamak için bu teoriler rasyonelleştirilmiş bir enstrüman olarak kullanılabilir (Nefes, 2017). Türkiye’deki bu tipten teorilerin büyük oranda devleti ele geçirme teması üzerinden yükselişe geçtiği görülmektedir (Karaosmanoğlu, 2019). Bali (2016) bu teorilerin 1980’lerden sonra bütün ideolojik kesimlerde gözle görünür bir şekilde arttığını; sağcıların iktidara yürümesiyle bu inancın solcularda da yükseldiğini ifade eder. Başaran (2020) ise Ergenekon soruşturmalarını bir milat olarak görür. Bu teorilerin yayılmasıyla komplo teorilerine muhatap olan yerli özne, sadece bilen özne olmamış, imkânını bulduğunda performatif bir özne haline gelebilmiştir (Sağlam, 2021). Buna yatkın olan tahayyül bütün kötülüklerin dışarıdan geldiğini ama yine de asıl tehlikenin içeride olduğunu düşünür (Karaosmanoğlu, 2019). Bu tehlike algısının her türlü siyasal eğilime nüfuz edebildiği görülür. Sosyal demokrat ve ilerici olduğunu düşünen kişilerin Suriyelilere karşı daha negatif olan görüşlerinde de bunu görmek mümkündür (Alper, Balta ve Erdoğan, 2021).

Komple ithamı şiddet olayları için bir meşruiyet kaynağı haline dönüşebilmektedir. Türkiye’de bu inancın bazı toplumsal olaylar ve çatışmalar için tetikleyici bir rol oynadığı söylenebilir. Buna rağmen komple teorilerinin sosyal hareketlere etkisi üzerine yapılan analizlerin oldukça eksik olduğu görülür (Nefes, 2017). Mesela Maraş (1978) ve Çorum (1980) katliamı olarak tarihe geçen olaylarda -tıpkı XIV. yüzyılda Yahudilere yöneltildiği gibi (Campbell, 2020)- ‘Alevilerin suları zehirlediği iddiası’ failer tarafından katliamın meşruiyeti olarak kullanılmıştır. Bu iddialar, yüzlerce kişinin yaşamını yitirdiği olaylar için muharrik noktası olmuştur. Üstelik iddialar toplumda sadece belirli bir kesim tarafından üretilip tüketilmemiştir. Hemen her kesim, kendi komplocusunu ve komple teorisini ürettiği gibi başkalarının teorilerinde komplocu olarak sunulabilmiştir. Bu konuda Akyol (2017) solcuların ve Marksistlerin, Bali (2016) İslamcı ve ulusalcıların, Aktay (2010) 28 Şubatçıların dolayısıyla da ulusalcı ve Kemalistlerin, Karaosmanoğlu (2019) milliyetçilerin, Gürpınar (2014; 2020) tüm bunlarla beraber Ak Parti’nin komple teorilerine olan düşkünlüğünü ortaya koyar. Akçakaya ise (2023) içlerinde milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı detayları barındıran Yeni Osmanlıcı ideolojik ajandanın, bu teorileri üretmeye elverişli olduğunu belirtir. Burada aynı konu için farklı kesimlerin farklı teoriler ürettiğine bile rastlanır. Mesela dindarlar ılımlı İslam’ı, Amerika’nın İslam’ı tahrip etmesi olarak algılamak; Kemalistler bunu, ılımlı da olsa bir din devleti kurma projesi olarak düşünür (Akyol, 2017; Gürpınar, 2013). İdeolojik kesimlerin yanında pek çok siyasal parti belirli komple anlatılarının içerisinde bir özne olarak işlenir.

Yüz yılı aşkın bir süre içerisinde, Abdülhamid’in tahtan indirilmesinde etkisi olduğu için İttihat ve Terakki Cemiyeti (Hepkon, 2012); resmi ideolojinin kurumsallaşmasına neden olduğu ve Batılı politik ajandayı takip ettiği için CHP (Gürpınar, 2020); resmi ideolojiden bir ölçüde uzaklaştığı için Demokrat Parti; Demirel’in masonluğu dolayısıyla Adalet Partisi (Bali, 2016); neo-liberal bir çizgiyi takip edip, devletçilik prensibinden uzaklaştığı için ANAP; İslami kesimlerle yakınlaştığı için Refah Partisi (Aktay, 2010); 2002’de erken seçim istediği için MHP; AB uyum sürecinde tavizkar olarak görüldüğü için Ak Parti (Bahçeli, 2003); partilerinden ayrılıp yeni bir siyasal oluşuma giden Deva, Gelecek, İYİ ve Memleket partileri komplocu olarak işaret edilmiştir. Şüphesiz hem bu listenin özneleri hem de bu öznelere atfedilen komple ithamları oldukça fazla uzatılabilir. Fakat siyasal örgütlenmelere isnat edilen komple iddiaları bazı ortak yönleri de barındırmaktadır. İddiaya göre bu örgütlenmeler, dış güçlerin Türkiye için kurmuş olduğu komplonun içerisindeki işbirliğisidir. Zira özneler bazen Avrupa’nın, bazen Amerika’nın bazen de ezoterik örgütlerin güdümünde çalışan aktörler olarak takdim edilir. Bu bakış açısı partilerin seçmen kitlesinin birbirine olan yaklaşımını da etkilemekte ve Türkiye’de siyasal kutuplaşma bu

yaklaşımlardan önemli ölçüde beslenmektedir. Bir başkasını komplocu olarak işaret eden pek çok kesim; günü geldiğinde başkasının komplo teorisinde, komplocu bir özne olarak yer alabilmektedir.

Siyasal farklılıklara isnat edilen komplo teorilerine bakıldığında, burada siyasallaşmış hertürlü özne, Türkiye'nin bölünmesine yönelik çalışan komplocular olarak gösterilebilir. Türkiye'de bölünme endişesi, komplocu anlatı için o kadar kullanışlı enstrümanlar sağlar ki, hem azınlıklar hem de kendini yerli ve milli olarak tanımlayanlar bu anlatılarda bölücü olarak suçlanabilir. Öyle ki komplo teorisi kavramı Türkiye'de ilk kullanımında bile bölücülük suçlamasını bertaraf etmek için dillendirilmiştir (Boran ve Fertan, 1975). Türkiye'de bölücülük ithamı, sadece şiddet eğilimine sahip olan aşırı sol fraksiyonlara yöneltilmez. Son derece muhafazakâr, milliyetçi ve ulusalcı bir retorik üzerinden kendisini kurgulayan sağ eğilimli ideolojik kesimlere de aynı suçlama yapılabilir. Tıpkı ezoterik örgütlerde olduğu gibi sıradan insanlar da alternatif bir iktidar modeli talep ettiğinde bu talep gizli bir komplo olarak okunur. Buna göre yerleşik ideolojilere karşı yapılan her türlü eleştiri büyük komplonun küçük bir adımı olarak değerlendirilebilir. Fakat tıpkı diğer komplo temalarında olduğu gibi siyasal farklılıkların birbirine yöneltmiş olduğu komplo ithamlarının da tarihsel kökenleri mevcuttur. Buna göre çeşitli kesimler birbirlerini Büyük Ortadoğu Projesini, Büyük İsrail Projesini uygulamakla itham edebilmektedir.

1. Siyonist Kongresi'nin üzerinden yarım asır geçtikten sonra Siyonist hedeflerin başarıya ulaşması ve İsrail devletinin kurulması, Osmanlıdan kalan Siyonist komplosu inancını tekrardan gündeme getirmiştir. Yıllar içinde İsrail'in genişleme politikası Türkiye'yi daha fazla tedirgin etmiş; komplo endişesi, İsrail'in Fırat ve Dicle arasını kapsayan Türk topraklarına kadar ilerleyeceği düşüncesinden beslenmiştir. Böylece Büyük İsrail Projesi (BİP) söylemi; Yahudi mistisizmi kabala ile beraber gerekçelendirilerek, kadim bir hale getirilmiş, komplo anlatılarının içine tekrardan nüfuz etmiştir. Fırat ve Dicle nehirlerinin yakınındaki pek çok olay BİP için düzenlenen komplolar olarak görülmüş; PKK terörü BİP'in bir ürünü olarak yorumlanmıştır. Fakat bölünme korkusu sade BİP üzerinden dillendirilmemiştir. BİP kadar bölünme korkusunu besleyen başka bir unsur varsa o da Türkiye'nin AB'ye uyum süreci kapsamında gerçekleştirdiği hamlelerdir. AB süreci çok daha eskiye dayansa da AK Parti iktidarının ilk yıllarında benimsediği neoliberal politik ajanda, bölünme korkusunu ve komplo teorilerinin yaygınlaşmasını daha da artırmıştır (Aydınlı, Kurubaş ve Özdemir, 2017). Hatta İslamcı ve ulusalcı medya AB ile Türkiye'nin hızla Hristiyanlaştırılacağı gibi misyonerlik iddialarını işlemiştir (Guida, 2008). Zaten AB reformlarından kısa bir zaman önce gerçekleşen 11 Eylül ve Irak Tezkeresi gibi

olaylarla Türk dış politikasının iyiden iyiye edilgenleştiği; dış politikanın ABD'nin istek ve beklentilerine göre şekillendiği iddia edilmekteydi. Bu dönemde Amerikan'ın saldırganlığına AB reformları da eklenince, komplo endişesi bir üst noktaya taşınmıştır. Ancak komplo teorisyenleri nezdinde bu iddiaların hiç birisi Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) adı altında dile getirilen komplo iddiası kadar ilgi çekmemiştir.

11 Eylül'den sonra CIA'ye stratejik danışmanlık hizmeti veren RAND Cooperation adlı bir düşünce kuruluşu, Bush yönetimine verilecek olan *Civil Democratic Islam: Partners, Resources, and Strategies* (Benard, 2003) isimli bir rapor yayımlamıştır. Rapor Ortadoğu'da radikalizmle mücadele etmek ve terörü bitirmek için nasihatler içeriyordu. Rapordan kısa bir zaman sonra Bush'un 2004 yılı G8 zirvesinde Ortadoğu'yu politik ve ekonomik olarak dönüştürmek amacıyla dile getirdiği Büyük Ortadoğu Projesi, Türkiye'de güncel komplo iddiaları içerisinde anahtar bir tema haline dönüşmüştür (Nefes, 2010). BOP'un nereden çıktığına veya kökenlerine dair çok fazla bilgi olmasa da bu projenin, Bush'a sunulan rapordan sonra geliştirildiği düşünülür (Akçakaya 2023). Çünkü raporda İslam dünyasının nasıl dizayn edilebileceğine dair öneriler ve radikalliğin üstesinden gelmek için kullanılacak stratejiler sıralanmıştı. Raporun Türkiye'ye bakan kısmında belirgin bir tehdit olmadığı gibi ılımlı İslam ve laik yönetimi dolayısıyla Türkiye'nin övülmesi; Fetullah Gülen cemaatinin, radikal İslamcı diye ifade edilen diğer yapıların karşısında muteber olarak gösterilmesi durumu söz konusuydu. Siyasal açıdan Türkiye, İslam anlayışı açısından da Gülen cemaati taltif ediliyordu. Fakat Türkiye'de raporu bazı İslamcılar, İslam'ı tahrip etme; bazı ulusalcılar da bir din devleti kurma ve Türkiye'yi bölme projesi olarak yorumlamıştır (Gürpınar, 2014; Akyol, 2017).

15 Temmuz darbe girişiminden sonra rapor ve BOP tekrardan sorgulanmış, darbe girişimi Gülen'in BOP misyonunu tamamlamak adına icra ettiği bir şey olarak düşünülmüştür. Esasında BOP dile getirildikten kısa bir zaman sonra Amerikan medyasının gündeminden düşse de Türkiye'de pek çok hadise ABD'nin BOP kapsamında gerçekleştirmiş olduğu komplolar olarak görülmüştür. Bugün BOP söylemi, Kuzey Irak'ta kurulan Kürt devleti, İsrail'in artan saldırganlığı, hükümetin bir dönem ABD ile yakın ilişkileri genel olarak komplo inancının artışı sağlayan unsurlar olarak işaret edilmektedir (Hepkon, 2012). Jeopolitik önemi nedeniyle Türkiye'nin kimseye güvenmemesi gerektiği, ülke üzerinde sürekli gizli planlar yapıldığı şeklindeki bir algılama biçimi komplo teorilerinin daha da yayılmasını sağlamıştır (Aydınlı, Kurubaş ve Özdemir, 2017). Öte yandan BOP'tan daha kadim bir temayı ihtiva eden Büyük Kürdistan ve Büyük Ermenistan gibi iddialar, daha sonra BOP'un tali bir amacı olarak yeniden

okunmaya başlanmıştır (Gürpınar, 2014). Çözüm sürecini ve Arap baharında Türkiye'nin rolünü BOP eksenli okumaya çalışan komplo teorisyenleri, bilhassa siyasal erki BOP'un gizli misyonunu gerçekleştirmeye çalışan komplocu ortaklar şeklinde sunmuştur. BOP, BİP ya da AB'ye giriş isteği gibi her bir siyasal ajanda, gerek rasyonel gerekse de irrasyonel argümanlarla içerideki politik figürleri zan altında bırakmak için bir enstrüman olarak kullanılmıştır. Bu suçlayıcı tarz, bazı dönemlerde muhalefette olanlar tarafından sergilenirken bazı dönemlerde de bizatihi iktidar partisi tarafından sergilenmiştir.

Sonuç

Türkiye'de yaygın bir şekilde dolaşımda olan komplo iddialarının, sadece kriminolojik olayları çözümüleme çabasının bir ürünü olmadığı aşikârdır. Zira istenmeyen bir durum karşısında hemen her zaman aynı öznelere fail olarak gösterilmesi hayatı algılama biçiminin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzmanlar böylesine bir hayatı anlamlandırma biçimini ifade eden kavramsallaştırmayı üretmiş durumdadır. Bu kavram *komplo zihniyeti* adı altında ifade edilmektedir. Komplo zihniyetine sahip olan biri her şeyin altında bir komplo görür ve bu anlamlandırma biçimi hayata açılan bir pencere gibidir. Buradan bakıldığında olan biten her şey bir komplo gibi görünür. Ne zaman bir hava kazası, bir salgın, bir orman yangını ya da ürolojik bir rahatsızlık olsa; istenmeyen bir parti, istenmeyen bir başarıyı elde etse; popüler bir kişi aniden ölse ve hatta toprağa atılan bir tohum çıkmasa, komplo teorilerini duymak mümkün olur. Buna göre sonumuzu hazırlayan büyük, güçlü ve şeytani bir öteki vardır. Doğrusu bugün komplo teorileriyle ilgili akademik çalışma yapan pek çok otorite de dünyada gerçek komploların olduğunu kabul etmektedir.

Gerçek komploların ötesinde, komplo teorilerinin gerçekliğe tekabül etme şansı çoğu zaman yoktur. Bunu önceki yıllarda dillendirilen ve içlerinde kehanet barındıran komplo teorilerine bakarak basit bir şekilde test etmek pekâlâ mümkündür. Fakat yine de komplo teorileri, komplo olduğu varsayılan bazı olayları teorize etmek iddiasındadır. Burada adında *teori* olan bir yaklaşımın, bilimsel bilginin alanına sızması kaçınılmaz görünmektedir. Ne var ki komplo teorileri uzmanlar tarafından çoğu zaman bir sahte bilim, paranormal kavrayış ve hurafe külliyatı olarak algılanır. Çünkü bu teoriler bilimsel bilginin elde edilme sürecinde bağlı olduğu ilkelere dayanmamaktadır. Bilim kendi iddiasını sürekli revize edip içe dönük bir muhalefeti ilke edinirken, komplo teorilerinin kendi kendini eleştirmek ya da yanlışlanabilirliği merkeze almak gibi bir işleyiş biçimi söz konusu değildir. Şablona dayalı açıklamalar sunan bu anlatılar, Türkiye'de geniş kesimler tarafından, farklı motivasyonlarla kabul görebilmektedir. Hâlbuki komplo teorilerinin öznesi hükmünde olan aktörler, büyük oranda Batı

dünyasının komplocu olarak takdim ettiği figürlerden oluşmaktadır. Türkiye'deki komplo teorisyenlerinin bu hikâyeleri taklit edip kendi ülkesindeki olaylara uyarladığı anlaşılmaktadır. Hatta Türkiye'nin kendi sosyolojik dinamiklerinden çıkan komplo hikâyelerinde bile biçim, içerik ve üslup itibarıyla Batıdaki hikâye etme biçiminden izleri sürmek olasıdır.

Türkiye'de Jön Türkler ve Dönmelere ilişkin teorilerin Batılı anlamda masonik ve antisemitist teorilerden etkilendiği görülürken; derin devlete dair dile getirilen iddiaların da ABD'de CIA ve FBI komplolarıyla benzeştiği anlaşılmaktadır. Ama yine de derin devlet iddiaları görece daha yerli bir komplo anlatısı olarak kendisini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin komplo hikâyeleri içerisinde, derin devlet anlatılarının dışında, hemen her türden ve temadan anlatı, Batılı hikâye etme tarzından radikal ölçüde etkilenmiş durumdadır. Bu durum başkasının sözde komplocularının ve hikâyelerinin Türkiye'ye basitçe uyarlanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle tevatüre dayanan bu hikâyelerin, ilk olarak Batı'da görülmüş olması, Batı'nın kendi iç gerilimlerinin ve efsanelerinin Türkiye'ye intibak ettirilmesi olarak okunabilir. Bu durum komplo teorilerinin gerçekliğine gölge düşüren en önemli unsur olarak ifade edilebilir. Öte yandan uluslararası düzeyde görülen katı bir metinlerarasılık, taklitçiliği başka bir noktadan destekler mahiyettedir.

Fransız devriminin muhafazakâr ama aynı zamanda basit bir eleştirisi olan Robinson ve Barruel'in kitapları, İlluminati, mason ve Yahudi efsanesinin dünya çapında yayılmasına neden olmuştur. Bu etkinin Osmanlıya taşınması, ilaveten İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther'ın Türkiye Raporu ve diplomat Gerald H. Fitzmaurice'in anılarının yayımlanması, etkisi Cumhuriyet Türkiye'sine de yansıtacak olan bir mason, dönme ve Jön Türk komplosu söylemine katkıda bulunmuştur. Elbette ki ilk defa Rusya'da yayımlanan Siyon Liderlerinin Protokolleri ve Kadir Mısıroğlu'nun yayımladığı Rıza Nur'un Hatıralarım adlı çalışması; kökeni ve yazarı tam olarak belli olmamasına rağmen bu tipten "içerideki komplocu" iddialarına başka bir açıdan katkı sunmuştur. Son olarak Rand Corporation adlı düşünce kuruluşunun raporu da BOP söyleminin ve bölünme korkusunun yükselişe geçmesine hizmet etmiştir. İfade edilen çalışmaların dışında irili ufaklı daha pek çok kitaptan, köşe yazısından ve aktörden bahsetmek mümkündür. Mesela, Vance Packard adlı bir reklamcının basit bir reklamcılık kurnazlığı ile yayımladığı kitabındaki subliminal mesaj iddiası; zihin kontrol komplosu, beden komplosu ya da sağlık komplosu gibi başka türden anlatıların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Üstelik komplocu literatürde aşilar, ilaçlar ve gıdalarla ilgili üretilen teorilerin en az siyasal komplo teorileri kadar geniş bir yelpazeyi ihtiva ettiği söylenebilir. Bu çalışmada ifade

edilen özneler küreselciler, Bill Gates, George Soros, Dünya Sağlık Örgütü ya da spor kulübü yöneticileri gibi yüzlerce özne eklenebilir. Bu açıdan komplo teması ve öznesi saymakla bitmeyecek kadar geniş bir alanı kapsamaktadır.

Bu çalışmada ifade edilen hususların dışında kalan özneler ve temalar, Türkiye'deki komplocu yaklaşıma görece daha az katkı sağlamaktadır. En azından teorisyenlerin atıfları, ele aldığı konular ve yaklaşım tarzları bunu destekler mahiyettedir. Türkiye'de diğer özneler, konular ve kaynaklar komplo düşüncesinin oluşmasında asli değil, tali bir yönlendirici olarak okunabilir. Fakat içinde yaşadığımız dönemde, özellikle sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla beraber, her bir teorisyen kendi özgün iddialarını üretir duruma gelmiştir. Bu tipten inançları sahiplenenler artık STK ve siyasal parti suretinde örgütlenmeye başlamışlar, hatta aralarından Erkan Trükten gibi Cumhurbaşkanı aday adayları bile çıkarmışlardır. Türkiye'deki komplo iddiaları cinsellikten, İstanbul sözleşmesine; Rize çayındaki zararlı böceklerden, Lozan'ın gizli maddelerine; petrol kuyularından, bor madenine kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Her ne kadar bu iddiaları tematik olarak ayrı ayrı değerlendirmek ve kökenlerine ilişkin kapsamlı bir çalışma yapmak kolay olmasa da burada komplo teorilerinin nereden geldiğini soruşturan ilgili literatürün artık daha bütüncül bir bakış açısını sahiplenmesi gerekmektedir. Bu açıdan Batı'da olduğu gibi komplo teorilerini kapsamlı olarak ele alan ansiklopedik çalışmalar ve sözlük derlemeleri Türkiye'de de yaygınlaştırılmalıdır. Böylece komplo iddialarının birbirinden farklı görünse bile, aynı mantıksal sürecin ürünü olduğu anlaşılacak ve benzer kaynaklardan nasıl beslendiği ortaya çıkacaktır.

Kaynakça

Akbaş S (2016). Fifty Shades of "State": The Politics of Conspiracy and Transparency in Contemporary Turkey. İstanbul: Sabancı Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Akçakaya N (2023). Türkiye'de Komplo Zihniyeti: Söylemler, Aktörler ve Eğilimler Üzerine Bir Araştırma. Konya: Selçuk Üniversitesi (Basılmamış Doktora Tezi).

Akdeniz H (2007). Ezoterizmin Tarihinde Masonluğa Bakış. Mimar Sinan, 143, 59-75.

Aktay Y (2010). Korku ve İktidar. İstanbul: Pınar Yayınları.

Akyol T (2017). Bilim ve Yanılgı. İstanbul: Doğan Kitap.

Alper S, Balta E ve Erdoğan E (2021). 21. Yüzyılda Komplo Teorileri. Cogito (Söyleşi), 103, 25-42.

Anderson J A ve Franklin B (1734). The Constitutions of the Free-Masons. Londra (Online Basım): Faculty Publications, UNL Libraries.

Akçakaya N (2023). Türkiye'de Komplo Teorileri: Temalar, Kökenler ve Kaynaklar Üzerine 1219 Bütüncül Bir Soruşturma. *Mülkiye Dergisi*, 47(4), 1191-1224.

Arnold G B (2008). Conspiracy Theory in Film, Television, and Politics. Amerika Birleşik Devletleri: Greenwood.

Aston N (2017). Burke and the Conspiratorial Origins of the French Revolution: Some Anglo-French Resemblances. İçinde: B Coward ve J Swann (der), Conspiracies and Conspiracy Theory in Early Modern Europe From the Waldensians to the French Revolution. New York: Routledge, 213-234.

Aydınlı E, Kurubaş E ve Özdemir H (2017). Yöntem Kuram Komplu Türk Uluslararası İlişkiler Disiplininde Vizyon Arayışları. İstanbul: Küre Yayınları.

Bahçeli D (2003). Son Gelişmeler Işığında Türkiye'nin AB Üyeliği ve Milliyetçi Hareket Partisi Temel Yaklaşım Biçimimiz ve Görüşlerimiz. MHP Genel Merkezi.

Bali R (2008). A Scapegoat for All Seasons: The Dönmes or Crypto-Jews of Turkey. İstanbul: The Isis Press.

Bali R (2016). Komplu Teorileri Cehaletin ve Antisemitizmin Resm-i Geçidi. İstanbul: Libra.

Barkun M (2003). A Culture of Conspiracy Apocalyptic Visions in Contemporary America. London: University of California Press.

Barruel A (1995). Memoirs Illustrating the History of Jacobinism. Amerika Birleşik Devletleri: Real-View-Books.

Basham L (2018). Malevolent Global Conspiracy. İçinde: D Coady (der), Conspiracy Theories: The Philosophical Debate. New York: Routledge, 93-106.

Başaran B (2020). Komploculuğun Tarihi Avrupa Düşüncesinde Komplu Teorileri. İstanbul: Lejand.

Benard C (2003). Civil Democratic Islam: Partners, Resources, and Strategies. Pittsburgh: RAND Corporation.

Boran B ve Fertan N (1975). İki Açıdan Türkiye İçişleri Partisi Davası. İstanbul: Bilim Yayınları.

Brotherton R (2018). Şüpheli Zihinler Komplu Teorilerine Neden İnanırız. İstanbul: Nemesis Kitap.

Byford J (2011). Conspiracy Theories A Critical Introduction. New York: Palgrave Macmillan.

Campbell C (2020). Günah Keçisi Başkalarını Suçlamanın Tarihi. İstanbul: İthaki Yayınları.

Carney J (2019). Genre Strikes Back: Conspiracy Theory, Post-Truth Politics, and the Turkish Crime Drama Valley of the Wolves. TV/Series [Online], 13, 1-13.

Coward B ve Swann J (2017). Introduction. İçinde: B Coward ve J Swann (der),

1220 Akçakaya N (2023). Türkiye'de Komplu Teorileri: Temalar, Kökenler ve Kaynaklar Üzerine Bütüncül Bir Soruşturma. *Mülkiye Dergisi*, 47(4), 1191-1224.

Conspiracies and Conspiracy Theory in Early Modern Europe From the Waldensians to the French Revolution. New York: Routledge, 1-12.

Çeken M (2018). Tapınak Şövalyeleri (Kruluşu, Yükselişi, Kurumsal Yapısı ve Düşüşü). Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi (Basılmamış Doktora Tezi).

Çeken M (2019). Tapınak Şövalyeleri'nin Yol Haritası: 1129 Tarihli Tüzük ve Düşündürdükleri. Tarih ve Gelecek Dergisi 5(3), 670-687.

Çiğdem A (1997). Aydınlanma Düşüncesi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dentith M R (2018). Taking Conspiracy Theories Seriously and Investigating Them. İçinde: M R Dentith (der), Taking Conspiracy Theories Seriously. Londra: Rowman ve Littlefield, 217-226.

Dentith M R X (2014). The Philosophy of Conspiracy Theories. New York: Palgrave Macmillan.

Douglas K M vd (2019). Understanding Conspiracy Theories. Advances in Political Psychology, 1(40), 3-35.

Durant W ve Lambelin R (1992). Yahudi Tarihi ve Siyonist Liderlerin Protokolleri. İstanbul: İnkılâp.

Erdoğan E ve Uyan Semerci P (2020). Hakikat Sonrası Tartışmaların Gerçek Olmayan Varsayımlarını Ele Almak: Akıl, Bilim ve Demokrasi Karşıtlığı. Pasajlar, 4, 83-108.

Erdoğan E vd. (2020). "İnfodemi" ile Etkin Mücadele İçin Bireylerin Yanlış Bilgi Karşısındaki Tutumlarının ve Bu Tutumların Belirleyicilerinin Araştırılması: COVID-19 Örneği, İstanbul Bilgi Üniversitesi: Turkuazlab.

Ganser D (2005). NATO's Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe. Routledge.

Göknar E (2020). The AKP's Rhetoric of Rule in Turkey: Political Melodramas of Conspiracy from "Ergenekon" to "Mastermind". G M Tezcür (der), The Oxford Handbook of Turkish Politics. İngiltere: Oxford University, 1-23.

Guida M (2008). The Sèvres Syndrome and "Komplo" Theories in the Islamist and Secular Press. Turkish Studies, 1(9), 37-52.

Gürpınar D (2013). Historical revisionism vs. conspiracy theories: Transformations of Turkish historical scholarship and conspiracy theories as a constitutive element in transforming Turkish Nationalism. Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 4(15), 412-433.

Gürpınar D (2014). Komplolar Kitabı Belki de Her Şey Görüldüğü Gibidir. İstanbul: Doğan Kitap.

Akçakaya N (2023). Türkiye'de Komplo Teorileri: Temalar, Kökenler ve Kaynaklar Üzerine 1221 Bütüncül Bir Soruşturma. *Mülkiye Dergisi*, 47(4), 1191-1224.

Gürpınar D (2020). Conspiracy Theories in Turkey Conspiracy Nation. New York: Routledge.

Gürpınar D ve Nefes T S (2020). Conspiracy theories in Turkey. İçinde: M Butter ve P Knight (der), Routledge Handbook of Conspiracy Theories. New York: Routledge, 610-623.

Hagemester M (2022). The Perennial Conspiracy Theory Reflections on the History of The Protocols of the Elders of Zion. New York: Routledge.

Hanioglu Ş (1995). The Young Turks in Opposition. Oxford University Press: United States of America.

Hellinger D C (2019). Conspiracies and Conspiracy Theories in the Age of Trump. Cham: Palgrave Macmillan.

Hepkon H (2007). Komplo Teorileri Tarihi. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Hepkon H (2012). Jön Türkler ve Komplo Teorileri. İstanbul: Kırmızı Kedi.

Herzog C (2014). Small and Large Scale Conspiracy Theories and Their Problems: An Example from Turkey. İçinde: M Butter ve M Reinkowski (der), Conspiracy Theories in the United States and the Middle East a Comparative Approach. Göttingen: De Gruyter, 194-211.

Hodapp C ve Von Kannon A (2014). Komplo Teorileri ve Gizli Cemiyetler. İstanbul: Doğan Kitap.

Hofstadter R (1961). The Paranoid Style in American Politics. Harper's Magazine, 77-86.

Irwin R (2011). An Orientalist Mythology of Secret Societies. İçinde: A Graf, S Fathi ve L Paul (der), Orientalism ve Conspiracy Politics and Conspiracy Theory in The Islamic World. Londra: I.B.Tauris, 71-86.

Karaosmanoğlu K (2019). Komplo Teorileri Disiplinerarası Bir Giriş. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karaosmanoğlu K (2021). The Discourse of Üst Akıl: A Search for Hegemony in the Turkish Media. Southeast European and Black Sea Studies, 77-99.

Knight P (2007). Conspiracy Culture from the Kennedy Assassination to The X-Files. New York: Routledge.

Langer A (2021). The Eternal George Soros: The Rise of an Antisemitic and Islamophobic Conspiracy Theory. İçinde: A Önnorfors ve A Krouwel (der), Europe, Continent of Conspiracies: Conspiracy Theories in and about Europe. New York: Routledge, 163-184.

Layikteş C (1999). Türkiye'de Masonluk Tarihi Cilt: I. Başlangıç 1721-1956. İstanbul: Yenilik Basımevi.

1222 Akçakaya N (2023). Türkiye'de Komplo Teorileri: Temalar, Kökenler ve Kaynaklar Üzerine Bütüncül Bir Soruşturma. *Mülkiye Dergisi*, 47(4), 1191-1224.

- Lord E (2013). *The Knights Templar in Britain*. New York: Routledge.
- Luciano D (2003). Freemasonry. İçinde: P Knight (der), *Conspiracy Theories in American History: An Encyclopedia*. California: ABC-CLIO, 269-274.
- Madisson M-L ve Ventsel A (2021). *Strategic Conspiracy Narratives: A Semiotic Approach*. New York: Routledge.
- Martin S (2004). *The Knights Templar*. İngiltere: Pocket Essentials.
- Nefes T S (2010). *Towards a Sociology of Conspiracy Theories: An Investigation Into Conspiratorial Thinking on Dönmes*. Canterbury: Universty of Kent (Basılmamış Doktora Tezi).
- Nefes T S (2012). The History of the Social Constructions of Dönmes (Converts). *Journal of Historical Sociology*, 3(25), 413-439.
- Nefes T S (2017). The impacts of the Turkish Government's Conspiratorial Framing of the Gezi Park Protests. *Social Movement Studies*, 610-622.
- Nefes T S (2019). The Conspiratorial Style in Turkish Politics Discussing the Deep State in the Parliament. İçinde: J E Uscinski (der), *Conspiracy Theories and the People Who Believe Them Conspiracy Theories and the People Who Believe Them*. New York: Oxford University Press, 385-394.
- Nefes T S (2021). Dünyada ve Türkiye'de Komplo Teorilerini Anlamak. *Cogito*, 103, 15-24.
- Newton M (2006). *The Encyclopedia of Conspiracies and Conspiracy Theories*. New York: Facts On File, Inc.
- Oberhauser C (2020). Freemasons, Illuminati and Jews: Conspiracy Theories and the French Revolution. İçinde: M Butter ve P Knight (der), *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. New York: Routledge, 555-568.
- Olmstead K S (2019). Conspiracy Theories in U.S. History. İçinde: J E Uscinski (der), *Conspiracy Theories and the People Who Believe Them*. New York: Oxford University Press, 285-297.
- Özcan A (2003). *Masonluk*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Pasley L J (2003). Illuminati. İçinde: P Knight (der), *Conspiracy Theories in American History: An Encyclopedia Volume 1 A-L*. Amerika Birleşik Devletleri: ABC-CLIO, 335-338.
- Phillips W ve Milner R M (2021). *You Are Here: A Field Guide for Navigating Polarized Speech Conspiracy Theories, and Our Polluted Media Landscape*. Londra: The MIT Press.
- Rice J (2020). *Awful Archives: Conspiracy Theory, Rhetoric, and Acts of Evidence*. basım yeri bilinmiyor:The Ohio State University.
- Akçakaya N (2023). Türkiye'de Komplo Teorileri: Temalar, Kökenler ve Kaynaklar Üzerine 1223 Bütüncül Bir Soruşturma. *Mülkiye Dergisi*, 47(4), 1191-1224.

Robison J (1798). Proofs of a Conspiracy against all the Religions and Governments of Europe, carried on in the secret meetings of Freemasons, Illuminati and Reading Societies. New York: George Forman.

Sağlam E (2021). Komplo Teorilerini Ciddiye Almak: Komplo Anlatılarını Günlük Siyaset Özneleşme ve Toplumsal Etkileri Ekseninde İzlemeye Bir Davet. *Cogito*, 103, 105-118.

Tangün Y A (2018). Bilgi ve İktidar İlişkisinde Yönetimselliğin Bir Aracı Olarak Komplo Teorileri: 2013'ten 2017'ye Gazete Köşe Yazıları Üzerine Bir İnceleme. Denizli: Pamukkale Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Thalman K (2019). The Stigmatization of Conspiracy Theory since the 1950s "A Plot to Make us Look Foolish". New York: Routledge.

Tuckett K (2004). Conspiracy Theories. İngiltere: Summersdale Publishers.

van Prooijen J.-W (2018). Psychology of Conspiracy Theories. New York: Routledge.

Yazmacı Ü (2013). Basitleştirmek, İfşa Etmek, Gizemini Çözmek: Pierre-André Taguieff ve Seküler Zamanlarda Antisemit Komplocu Tahayyül. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 1(1), 153-180.

Zarcone T (2008). İslamda Sır ve Gizli Cemiyetler Türkiye, İran ve Orta Asya, 19.-20. Yüzyıllar. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.